

Šimončíčová Koošová, Petra; Lesák, Branislav; Kováč, Jozef

Pieskový a Svinský kút : príspevok k zmenám funkcie priestoru a mestskej parcelácie v severozápadnom rohu Prešporka (Bratislavy)

Archaeologia historica. 2022, vol. 47, iss. 2, pp. 419-451

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/AH2022-2-1>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.76756>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20221031

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PIESKOVÝ A SVINSKÝ KÚT. PRÍSPEVOK K ZMENÁM FUNKCIE PRIESTORU A MESTSKEJ PARCELÁCIE V SEVEROZÁPADNOM ROHU PREŠPORKA (BRATISLAVY)

PETRA ŠIMONČIČOVÁ KOÓŠOVÁ – † BRANISLAV LESÁK – JOZEF KOVÁČ

Abstrakt: *Dynamické zmeny funkcie a parcelácie možno sledovať v severozápadnej časti stredovekej Bratislavy. Pojmom Svinský kút sa označovala horná časť dnešnej Klariskej ulice, ako Pieskový kút jej spodná časť. Blok medzi Klariskou ulicou a mestskými hradbami prešiel zložitým vývojom. Na základe archeologických výskumov v severnej časti Kapitulskej ulice a ulice Na vršku vidno, ako sa vyvíjalo jadro formujúceho sa stredovekého mesta (13. storočie), ktorého usporiadanie ovplyvnilo vybudovanie hradieb a prístup k nim (prelom 13. a 14. storočia). V nasledujúcom období (14.–15. storočie) tu stáli vedľa seba obytné domy a remeselnícke objekty. Dominantou sledovaného priestoru bol kostol a kláštor klarisiek. V prvej polovici 16. storočia bol do tejto časti mesta presunutý mestský špitál a krátkodobo sa tu aj pochovávalo. Až na prahu novoveku došlo k rozparcelovaniu priestoru, ako ho poznáme v súčasnosti.*

Kľúčové slová: *stredoveké mesto – hradby – uličná čiara – pec – pochovávanie.*

Pieskový kút and Svinský kút. A contribution to changes in the function of space and urban plot division in the north-west corner of Prešporok (Bratislava)

Abstract: *Dynamic changes in function and plot division can be observed in the north-west part of medieval Bratislava. The name Svinský kút used to refer to the upper section of today's Klariská Street, while Pieskový kút denoted its lower end. The block between Klariská Street and the town walls underwent a complex development. Archaeological excavations in the northern section of Kapitulska Street and Na vršku Street show how the core of the forming medieval town developed (13th century), the layout of which was influenced by the construction of the walls and access to them (turn of the 13th and 14th century). In the following period (14th–15th centuries), residential houses and craft features stood side by side. The area was dominated by the church and the convent of the Poor Clares. In the first half of the 16th century, the municipal hospital was moved to this part of the town and burials were held there for a short period of time. It was only on the threshold of the modern age that the area was divided into the plots existing today.*

Key words: *medieval town – town walls – street line – kiln – burial.*

Centrom záujmu našej štúdie je priestor, ktorý na začiatku stredoveku pokladáme za jadro podhradského osídlenia, no po pridelení mestských privilégií a postavení hradieb sa dostal na okraj stredovekého mesta.

Naša štúdia sa zameriava na výsledky archeologických výskumov v severozápadnom rohu historického jadra Bratislavy. Do sledovaného priestoru zaraďujeme severnú časť Kapitulskej od vyústenia Prepoštskej ulice, Farskú a Klariskú ulicu ako aj ul. Na vršku (obr. 1, 2, 3). Centrom stavebného bloku bol kláštor a kostol klarisiek, ktorý je obkolesený spomínanými ulicami.

Kapitulská ulica je považovaná za najstaršiu komunikáciu v meste. Bola hlavnou prístupovou cestou ku Kostolu sv. Martina. Po vybudovaní hradieb sa dostala na okraj opevneného mesta (ATB 1991, 86). Prvá zmienka o nej pochádza z roku 1443 (*Pfaffengasse*; Horváth 1990, 139).

V stredoveku tvorila Klariská ulica spolu s Farskou jednu komunikáciu. Pravdepodobne boli pozostatkom staršej cesty od Kostola sv. Martina ku kláštoru klarisiek (ATB 1991, 91). Ako *Jungfraiengassel/Nonnengassl* sa označovala dnešná Klariská a ako *Rechtes Jungfraungassl* súčasná Farská. Klariská – Ulica mníšok¹ sa objavuje v prameňoch v roku 1232 (*Nonnen*) a v 1439 ako *Nunnen Padstuben*. Predpokladá sa, že vznikla po výstavbe kláštora cisterciiek, keď budova kláštora rozdelila ulicu. V severnej časti Klariskej sa spomína smetisko (*Sauwinkel*, Svinský kút; Horváth 1990, 142; Špiesz 2008, 97, 111).

1 A. Špiesz (2008, 97) spomína jej existenciu v závere 14. storočia.

Dnešná Farská ulica je spojnicou medzi Kapitulskou a Klariskou. Vznikla v prvej polovici 13. storočia pri už spomínanej výstavbe kláštora. Súčasnú podobu získala v 14.–15. storočí, kedy bola obojstranne zastavaná dodnes stojacimi budovami. Ako *Pffar-Gassl* sa spomína v prameňoch až v roku 1793 (Horváth 1990, 100; ATB 1991, 50).

Aj o ulici Na vřšku – *Am Bergl* sa pramene zmieňujú až v 18. storočí, prvýkrát v roku 1724. Pôvodne bola súčasťou Klariskej ulice a sformovala sa po vzniku cistercieckého kláštora (1. polovica 13. storočia). Na vřšku sa nachádzala mestská ľadnica (1765), škola (1775) a domy s humnami (1775). V roku 1880 tu bolo evidovaných celkom sedem domov (Horváth 1990, 197; Lesák 1997, 8).

Dominanta priestoru – kostol a kláštor klarisiek

Najvýznamnejším bodom sledovaného bloku bol kláštor s kostolom. V roku 1235 sa na generálnej kapitule cistercieckého rádu spomínal filiálny kláštor *de Presborc in Hungaria*. V tom čase bola v Bratislave usadená aj ženská vetva, cistercitzky, ktoré pravdepodobne nahradili starší, tu pôsobiaci benediktínsky rád. Je možné, že majetky, práva a personálne obsadenie sa pri zmene rádovej príslušnosti nezmenili (Šedivý 2012, 388–389). Kláštor stál na severnom okraji rodiaceho sa mesta, medzi Michalskou ulicou a hradným návrším. Kostol i kláštor boli zasvätené sv. Márii Magdaléne. Počas vojen medzi Přemyslom Otakarom II. a Ladislavom IV. (1271–1273) boli vypálené, preto z nich okolo roku 1290 cistercitzky odišli. Majetok prešiel do rúk kráľa (Kostka 1976, 8; Bagin–Krajčí 1988, 15; Štefanovičová a kol. 2004, 13, 26). Ten ho v roku 1297 daroval klariskám, ktoré sa usadili v kráľovskom meste. Počas hroziaceho osmanského nebezpečenstva v roku 1526 kláštor opustili a presťahovali sa do Trnavy (Kostka 1976, 8–9, 14; Bagin–Krajčí 1988, 16; ATB 1991, 52; Štefanovičová a kol. 2004, 13).

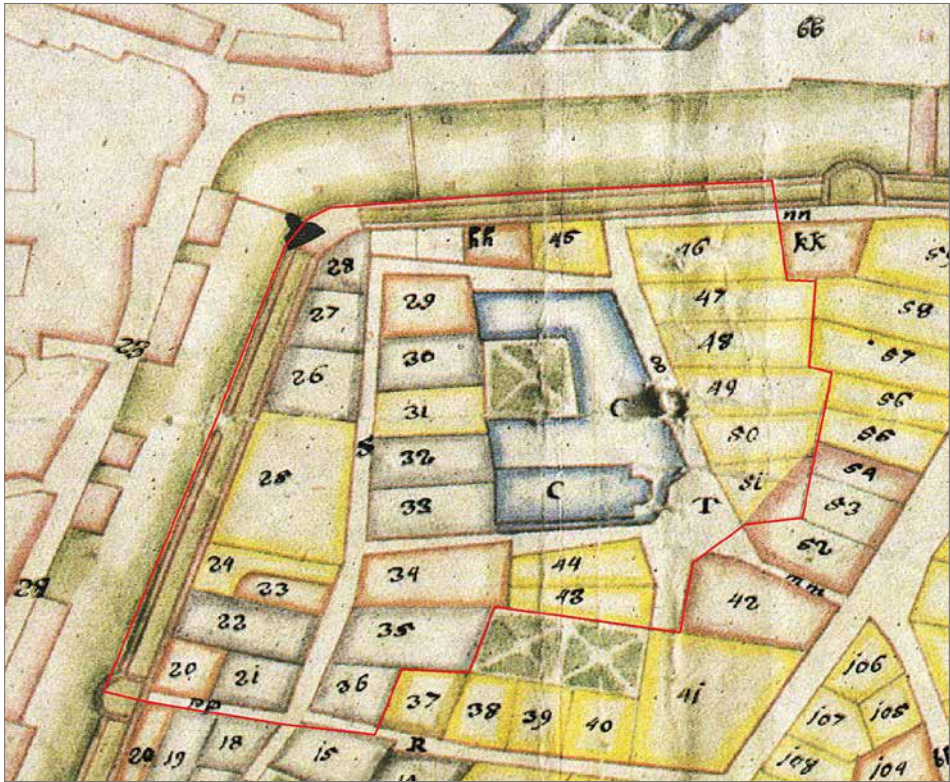
V tom čase, po zbúraní mestského Špitála sv. Ladislava na predmestí (1529), boli tamojší klienti presťahovaní do opusteného klariského kláštora. Zároveň podľa nariadenia kráľovských komisárov Mikuláša Salma a grófa Lamberga sústredilo mesto v kostole potraviny, ktoré mali slúžiť ako zásoby v prípade obliehania (Kostka 1976, 14–15; Bagin–Krajčí 1988, 21; Špiesz 2008, 114, 117, 163, 221). Kláštor viackrát zničil požiar – v roku 1515 i v roku 1590. Jeho veľká obnova prebehla na podnet ostrihomského arcibiskupa Petra Pázmánya v rokoch 1637 až 1640 (Kostka 1976, 15; Bagin–Krajčí 1988, 70; Horváth 1990, 142; Špiesz 2008, 111).

Klariský kostol postavený v prvej polovici 14. storočia niesol patrocínium Povýšenia sv. Kríža (Bagin–Krajčí 1988, 69; Špiesz 2008, 111). Archeologický výskum kostola bol realizovaný v roku 1966 v rámci pamiatkovej obnovy komplexu (Kostka 1976, 19).

Archeologický výskum a preskúmanosť územia

Pre potreby zhodnotenia sledovaného priestoru z hľadiska výsledkov archeologického výskumu bolo potrebné si ho územne vymedziť. Pri zjednotení parcelácie vychádzame z historických mapových podkladov, ktoré sme porovnali so súčasnou katastrálnou mapou. Na pláne Bratislavy vypracovanom M. Marquartom (1765; obr. 1) je nami vyhodnocovaný priestor rozdelený na 31 parciel. Treba upozorniť, že mapa zachytila stav pred zbúraním hradieb, čiže rozsah nami sledovaného územia je o niečo väčší. Ako V. Jankovič dokázal vo svojej štúdii, parcelácia severnej časti Kapitulskej, podobne i Klariskej ev. Farskej ulice sa podľa daňových registrov, pozemkovej knihy a iných archívnych prameňov už v prvej polovici 15. storočia zhoduje s Marquartom zobrazenou podobou tejto časti mesta (Jankovič 1971, 44–45, 49–50).

Na pláne A. E. Fricsa (1766; obr. 2) sú zobrazené len parcely dotýkajúce sa hradieb, presnejšie zastavané plochy a k nim prislúchajúce záhrady. Popis mapy identifikuje majiteľov jednotlivých parciel. Na Kapitulskej ulici stálo päť domov so záhradami. Výnimkou je Eszterházyho palác, pri ktorom vnútorné členenie parcely nie je zobrazené. Na ulici Na vřšku je viditeľných päť dielov – jeden dom so záhradou, dom paulínov, parcela s mestskou ľadnicou a jedna parcela

Obr. 1. Plán Bratislavy, Michael Marquart, 1765, výsek s vyznačeným záujmovým územím. AMB, Zbierka máp a plánov, inv. č. 1021.

Abb. 1. Stadtplan von Bratislava, Michael Marquart, 1765, Ausschnitt mit gekennzeichnetem Interessensgebiet. Archiv der Stadt Bratislava, Karten- und Plänesammlung, Inv.-Nr. 1021.

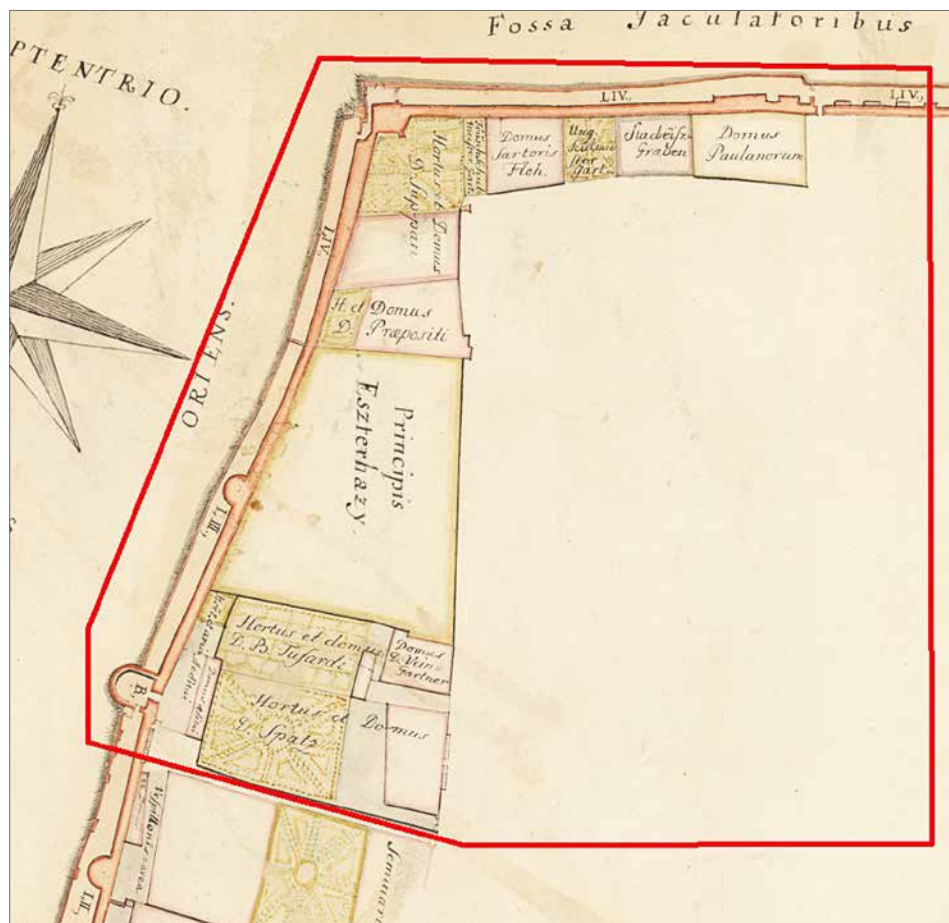
pravdepodobne so záhradnou úpravou. Kým situácia na Kapitulskej ulici zodpovedá viac-menej plánu M. Marquarta, prípadne ho podrobnejšie popisuje, na ulici Na vřšku je priestor viac rozdelený. Jedna z Marquartových prázdnych parciel je už zastavaná. Celkovo do rozsahu našej štúdie spadá desať parciel.

Na súčasnej katastrálnej mape (obr. 3) zodpovedá rozsahu vymedzenému na základe Marquartovej mapy 36 parciel vrátane dvoch, ktoré zachytávajú priebeh hradieb v priestore Klariskej ulice. Najväčší rozdiel je opäť na ulici Na vřšku, ktorá je v súčasnosti rozdelená na šesť parciel. K rozdeleniu parcely na dve došlo aj na rohu Klariskej a Baštovej ulice. Vo všeobecnosti však môžeme konštatovať, že situácia ohľadom parcelácie bola v sledovanom priestore v podstate stabilná, s minimálnymi zmenami.

Pri hodnotení preskúmanosti priestoru pracujeme so súčasnou katastrálnou mapou (obr. 3), čiže celkovo bolo vyhodnocovaných 36 parciel (tab. 1). Archeologický výskum² sa dotkol 25 z nich,

² Zaoberáme sa výlučne výsledkami archeologických výskumov, počas ktorých bolo doložené stredoveké osídlenie v nami geograficky vymedzenom priestore. Obdobne, ako v štúdiu zameranej na celkové zhodnotenie archeologických výskumov v Bratislave (Šimončíková Kočovská–Lesák v tlači), i v tomto prípade pracujeme predovšetkým s publikovaným materiálom. Ako primárny zdroj sme používali správy uverejnené v AVANSoch, keďže ročná periodicitu časopisu umožňuje použiť výsledky pre štatistické potreby. Takto máme zmapované obdobie od roku 1974 do 2015. Na druhej strane ide často o veľmi stručné správy, ktoré neumožňujú presnú lokalizáciu objektov, plošný rozsah výskumu, podrobnú analýzu objektov či presnejšie časové zaradenie.

Od roku 1968 bola dominantným realizátorom archeologického výskumu v centre Bratislavy MSPSOP, pretransformovaná v 2002 na MÚOP. Z ich dokumentácie sme doplnili vyššie uvedené publikované správy.

Obr. 2. Plán Bratislavy, A. Eric Frics, 1766 – výsek s vyznačeným záujmovým územím. AMB, Zbierka máp a plánov, inv. č. 1022.
Abb. 2. Stadplan von Bratislava, A. Eric Frics, 1766 – Ausschnitt mit gekennzeichnetem Interessensgebiet. Archiv der Stadt Bratislava, Karten- und Plänesammlung, Inv.-Nr. 1022.

čo je cca 69 %. Percento sa približuje aj celkovému stavu preskúmanosti terénu v historickom jadre Bratislavy (Šimončičová Koošová–Lesák, v tlači).

Archeologické situácie (graf 1), ktoré boli skúmané na jednotlivých parcelách, možno zaradiť podľa funkcie medzi opevňovacie prvky, obytné stavby, hospodárske objekty,³ studne, pyrotechnické zariadenia, sakrálne stavby a hroby. Najčastejším nálezom boli obytné objekty datované do celého sledovaného obdobia (11.–18. storočie). Mestský fortifikačný systém bol druhým najpočetnejším nálezom. Bol skúmaný v piatich polohách a datovanie týchto nálezov spadá do celého obdobia existencie hradieb. Najčastejšie boli dokumentované opevňovacie prvky z 13. až 15. storočia. V poradí tretím najčastejším nálezom boli hospodárske objekty datované hlavne do 16.–17. storočia.

³ Pod týmto pojmom rozumieme v správach bližšie nešpecifikované hospodárske objekty ev. hospodársky trakt parcely, odpadové a iné jamy. Spomedzi nich sme samostatne vyhodnocovali niektoré objekty a to studne, keďže by mohli pomôcť pri riešení parcelácie a pyrotechnické zariadenia, ktoré môžu napovedať o špecifikom využití sledovaného priestoru.

Obr. 3. Výsek súčasnej katastrálnej mapy Bratislavy, k. ú. Staré Mesto s vyznačeným záujmovým územím. Zdroj Katastrálna mapa, Mapový klient ZBGIS. Označené miesta realizovaných archeologických výskumov (pozri tab. 1).

Abb. 3. Ausschnitt aus der heutigen Katasterkarte Bratislavas, Katastergebiet Altstadt mit gekennzeichnetem Interessensgebiet. Quelle Katasterkarte, Kartenklient ZBGIS. Stellen der durchgeführten archäologischen Grabungen gekennzeichnet (siehe Tab. 1).

Včasnostredovéké pohrebisko

Zo záveru 10. a 11. storočia máme v Bratislave zachytených niekoľko pohrebísk.⁴ Jednou z polôh, kde sa koncentrovali skupinky hrobov, bol aj priestor Kapitulskej a Staromestskej ulice. V tom období ešte nebol vytvorený urbanistický koncept, ale môžeme sledovať napojenie pohrebísk na sieť komunikácií (Lesák 2012a, 397–398).

V nami sledovanom priestore sa našlo štrnásť hrobov z včasného stredoveku. B. Polla spojil dvanásť z nich datovaných do 10. až 12. storočia, nájdených v okolí Vtácej bašty s rozsiahlejším

4 Nálezy hrobového charakteru z konca 10. až začiatku 13. storočia pozri bližšie Musilová 2012, obr. 732, s. 415.

Tab. 1. Realizované archeologické výskumy v sledovanom území. AV – realizovaný archeologický výskum.

Tab. 1. Durchgeführte archäologische Grabungen im beobachteten Gebiet. AV – durchgeführte archäologische Grabung.

Marquart – č. parcely, popis	Súčasný č. parcely	Ulica, č.	AV	11.–12. storočie	13. storočie	14. storočie
20, civitatis	441, 444, 449 (443)	Kapitulská 18 (?16–17)	x		p. č. 444: hradby–úpra- va terénu, násypy; p. č. 441–440: hosp. obj., chlebová pec (2. 1/2 13. st.)	p. č. 440–441: jedno- priestorový dom na kamennej podmurovke (13./14. st.)
21, canonocalis	440	Kapitulská 16, 18	x		p. č. 441–440: hosp. obj., chlebová pec (2.1/2 13. st.)	p. č. 440–441: jedno- priestorový dom na kamennej podmurovke (13./14. st.)
22, canonocalis	439, 442/1, 443/1	Kapitulská 14	x			
23, civitatis	438	Kapitulská 12				
24, principis M. Eszterhazy	437/3, 4, 6,7 ,	Kapitulská 6, 8	x			
25, eiusdem	437, 1, 2	Kapitulská 6, 8	x			
26, canonocalis	433/6, 7	Kapitulská 4	x	kostrové hroby		
27, canonocalis	432/1	Kapitulská 2				
28, canonocalis	431	Kapitulská / Na vřšku	x	polozemnica	veža mestského opevnenia	veža mestského opevnenia
29, civitatis	365 (?)	Na vřšku 1				
30, canonocalis	367/3, 4	Kapitulská 1	x	odpadové jamy	odpadové jamy	
31, Virginum S. Clarae	366	Kapitulská 3				
32, canonocalis	365/3, 4	Kapitulská 5	x		pec	pec
33, canonocalis	364, 363/1, 6	Kapitulská 7	x		objekt s nasucho klade- ným múrom	
34, parochialis civitatis	359	Kapitulská 9	x		jednopriestorový dom	
35, canonocalis	355, 356	Kapitulská 11	x			
36, canonocalis	354, 353	Kapitulská 13, Prepoštská 12				
43, Joh. Giorgii Resler	360	Ventúrska 11				

15. storočie	16. storočie	17. storočie	18. storočie	Literatúra
	p. č. 443: odpadová jama	p. č. 443: odpadová jama		Baxa 1977, 51–52; 1983, 47; Baxa–Ferus 1985, 249; ATB 1991, 86
				Baxa 1983, 47; Baxa–Ferus 1985, 249
	p. č. 443: odpadová jama	p. č. 443: odpadová jama		Baxa 1977, 50
obytný dom	obytný dom			Fiala–Plachá–Leixner 1969, 33–58; ATB 1991, 86
veža mestského opevnenia, hutnícke pece	veža mestského opevnenia, hutnícke pece			Baxa–Ferus 1983, 49–52; 1985, 243; Baxa 1984, 37–38; Kolníková–Hunka 1984, 124
	kamenná architektúra	studňa		
kamenná dlažba, tehlové dlážky		odpadová jama s výdrevou	odpadová jama s výdrevou	Baxa 1977, 50; ATB 1991, 86
				Baxa–Ferus 1985, 249
2 odpadové jamy				Lesák–Mináriková 1993, 80

Marquart – č. parcely, popis	Súčasný č. parcely	Ulica, č.	AV	11.–12. storočie	13. storočie	14. storočie
44, Tichtliana	361/1	Klariská 1	x			studňa s kamenným vencom
45, P. P. Paulanorium	417/4	Na vřšku 12	x		dom – murivo z lomového kameňa spájané okrovou maltou; hradba	dom – murivo z lomového kameňa spájané okrovou maltou; hradba
46, Spalziana	371, 372	Klariská 14, Baštova 9	x			kamenný murovaný objekt, mestský kúpeľ, studňa
47, Braumülleriana	373	Klariská 12	x		suterén	
48, Malikiana	374	Klariská 10	x	ohnisko	pec, drevozemný dom	drevozemný dom
49, Vasarhelyianna	375	Klariská 8	x			obj. so zrubovou konštrukciou, chlebová pec
50, Mochliana	376	Klariská 6				
51, Fritschiana	377	Klariská 4				
C, Kirchen und Fr. Closter St. Ursulae	362, 369, 370	Kostol a kláštor klarisiek	x	kláštor?	kláštor	kostol a kláštor
hh, Gemeine Stadt Eissgrube	418/1	Na vřšku 10	x			
S, Grosse Capitel Gassen	21420	Kapitulská / Prepořtská	x		vrstva s keramikou	vrstva s keramikou
prázdna	422	Na vřšku 6, 8	x			
prázdna	423, 424/1	Na vřšku 2, 4				
hradba	418/2, 420	Klariská 7	x		hradba, parkán, predsunutá plná bařta	hradba, parkán, bařta
hradba	419	Klariská 7				
hradba	pred 416	Klariská 16	x			hradba, teleso bařty / veže
Z úsek hradieb		Staromestská	x	kultúrna vrstva, hroby	mestské opevnenie	mestské opevnenie

15. storočie	16. storočie	17. storočie	18. storočie	Literatúra
studňa s kamenným vencom				ATB 1991, 92
dom – murivo z lomového kameňa spájané okrovou maltou; hradba	ľadnica, hromadný hrob	ľadnica	studňa	Lesák 1997
murovaná zástavba	murovaná zástavba	murovaná zástavba	kanalizácia	Lesák–Resutík 2000, 68–69
odpadové jamy	obytná stavba	obytná stavba, pec	pec	Baxa 1977–1979, 9; Ferus–Baxa 1988, 125
kamenný dom s pivničkou mimo neho	prestavba kamenného domu			Baxa 1977, 50; Ferus–Baxa 1988, 125
dvojpriestorový kamenný dom s pivnicou mimo domu	kamenná dlažba v hospodárskom trakte	základy pece, tehlová dlažka, suterén	suterén	Baxa 1977–1979, 9; ATB 1991, 92
kostol a kláštor	kostol a kláštor	hroby	hroby	Kostka 1976, 10, 19; ATB 1991, 52
vrstva s keramikou				ATB 1991, 89
			suterén	Lesák–Musilová–Hoššo 1997, 124
hradba, parkán, bašta			studňa	Lesák–Hoššo 1995, 91
	vodná priekopa	vodná priekopa		Lesák–Musilová–Hoššo 1996, 122
hradba				ATB 1991, 92
mestské opevnenie	mestské opevnenie	mestské opevnenie	mestské opevnenie	Polla 1979

pohrebiskom rozprestierajúcim sa na východnom úpätí hradného kopca (Polla 1972, 144; 1979, 76–78). Dva hroby patriace na základe príloh tiež do okruhu belobrdských pohrebísk (10.–11. storočie) sa našli v západnej časti parcely č. 433 (Malý prepoštský dom, Kapitulská 4; Fiala–Plachá–Leixner 1969, 34–35, 37; ATB 1991, 86).

Keď zvažujeme príslušnosť spomenutých hrobov k väčšiemu pohrebisku, máme dve možnosti. Prvou je pochovávanie v okolí rotundy, predchodkyne Kostola sv. Mikuláša v Podhradí, ktoré je doložené od 11. storočia (Štefanovičová a kol. 2004, 11–12). Tento názor prezentovali aj autori oboch výskumov (Fiala–Plachá–Leixner 1969, 34–35, 37; Polla 1972, 144; 1979, 76–78). Vzdialenosť medzi skupinami hrobov na Kapitulskej ulici a kostolom je 80 až 120 m. M. Musilová (2012, 415) uvažuje o možnom priradení týchto hrobov k nezachytenej sakrálnej stavbe pod Kostolom sv. Martina. Vzdialenosti medzi týmito polohami sú väčšie (120–200 m), preto by sme sa priklonili k prvej uvedenej možnosti.

Na základe archeologických dokladov vieme, že v závere 10. a v 11. storočí ležal nami sledovaný priestor na východnom okraji väčšieho pohrebiska rozprestierajúceho sa na východnom úpätí hradného kopca.

Uličná čiara a parcelácia priestoru v predmestskom období (12.–13. storočie)

V podhradí Bratislavského hradu sa v 9.–10. storočí sformovala osada s centrom na Kapitulskej ulici. Je možné, že opevnenie odkryté pri Kostole sv. Mikuláša tvorilo jej západný okraj. Východná hranica osady ostáva nateraz nejasná (Lesák 2012, 327–328). Do 9.–11. storočia bola na základe keramiky datovaná polozemnica odkrytá pri sledovaní vývoja uličnej čiary na par. č. 431 (Baxa 1984, 37–38). Ďalšie nálezy obytných objektov zo sledovaného priestoru sú o niečo mladšie.

V 12. storočí mala Kapitulská ulica centrálné postavenie v rámci formujúceho sa mesta. Keď v 13. storočí sa stredobodom skúmanej plochy stal kláštor cisterciétek, neskôr klarisiek, hlavná komunikácia viedla určite k nemu. Severne a západne od parciel kláštora nebola zástavba vykryštalizovaná, s pevnou uličnou čiarou. V závere 13. storočia rozširovanie parciel zastavila výstavba hradieb.

Pred polovicou 13. storočia sa na území stredovekej Bratislavy stavali kamenné domy. Archeologicky sú doložené na Ventúrskej (Academia Istropolitana), Úzkej ulici (par. č. 456) a Na vřšku (par. č. 417; Lesák 2012a, 399). Práve na parcele č. 417 (Na vřšku 12, obr. 4, 5) bol počas archeologického výskumu v roku 1997 zdokumentovaný jeden z nich. Skúmaná plocha bola síce neporušená stavebnou činnosťou od druhej svetovej vojny, no už pred začiatkom výskumu stavebník odťazil tretinu až polovicu z nej po sterilné podlažie⁵ (Lesák 1997, 3–4, 154). Z hľadiska parcelácie a formovania sa uličnej čiary je dôležitý nález muriva z lomového kameňa spájaného okrovou maltou (obj. 6). Bolo súčasťou jednopriestorového domu (7,5 × 6,2 m) s mierne zapusteným prízemím a udupanou podlahou so zvyškami dreva. Dom bol orientovaný viac-menej kolmo na uličnú čiaru a zasunutý cca o 3 m do vnútra parcely. Bol postavený pravdepodobne po výstavbe hradieb, po roku 1270. Toho dokladom bola žulová vrstva viditeľná v exteriéri stavby, do ktorej bol zahĺbený. Objekt zanikol na prelome 15. a 16. storočia (Lesák 1997, 21–22, 41–43).

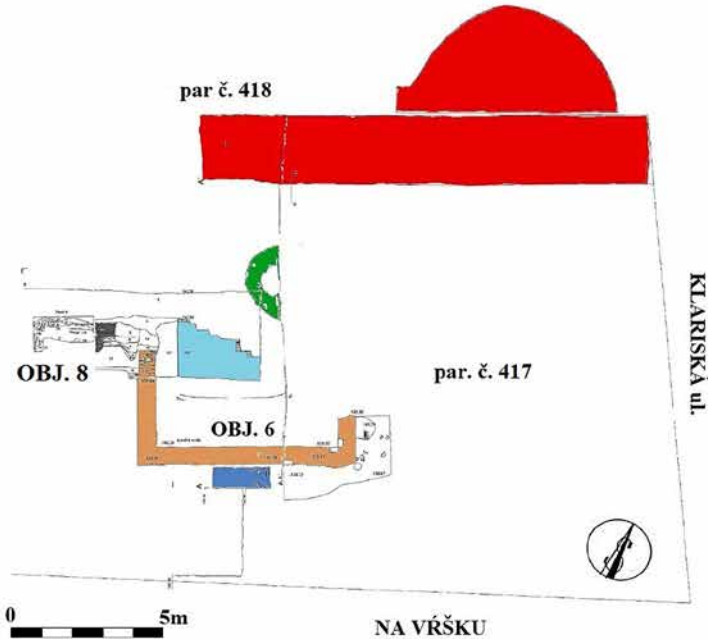
Do 13. storočia spadajú aj ďalšie obytné stavby. Na parcelách č. 363–364 (Kapitulská 7) sa našla časť objektu z nasucho kladeného kameňa datovaná na základe keramiky (ATB 1991, 86). V južnej časti parciel č. 440 a 441 (Kapitulská 18), pri uličnom múre, zachytil archeologický výskum stopy zástavby. Kolová stavba z druhej polovice 13. storočia bola orientovaná podľa staršej komunikácie, predchodkyne Kapitulskej ulice. O niečo mladší bol jednopriestorový obytný objekt s kamennou podmurovkou pravdepodobne zrubovej konštrukcie, s vykurovacím

⁵ Napriek zničenému terénu sa podarilo na parcele zachytiť základové murivo rohového domu (Na vřšku–Klariská) so zahĺbeným prízemím (obj. 5; Lesák 1997, 20–21, 39–40) a studňu s kamenným vencom (obj. 1). Oba objekty spadali do 18.–19. storočia. Do staršieho horizontu patrila ľadnica s tehlovým plášťom v centrálnej časti parcely (obj. 2; 16.–17. storočie) označená na pláne M. Marquarta ako *hh* (tamtiež, 17–18, 30–34) a odpadová jama z neskorého stredoveku v blízkosti uličnej čiary (obj. 7; tamtiež, 23, 44–45).

a)

b)

Obr. 4. Bratislava, Na vršku 12, par. č. 417–418–422. a – nálezy v kontexte so zástavbou ulice Na vršku; 1 – par. č. 417, obj. 8, hromadný hrob; 2 – kláštor klarisiek, nádvorie; b – odkrytá nálezozá situácia (výrez obr. 4a) – obj. 6 na par. č. 417 v kontexte s hradbou a nálezom bašty (označené červenou) na par. č. 418. Podľa Lesák 1997, 118–119.

Abb. 4. Bratislava, Straße Na vršku 12, Parz. Nr. 417–418–422. a – Funde im Kontext der Bebauung der Straße Na vršku; 1 – Parz. Nr. 417, Obj. 8, Massengrab; 2 – Klarissenkloster, Hof; b – freigelegte Fundsituation (Ausschnitt Abb. 4a) – Obj. 6 auf Parz. Nr. 417 im Kontext der Stadtmauer und des Basteisfundes (rot gekennzeichnet) auf Parz. Nr. 418. Nach Lesák 1997, 118–119.

Obr. 5. Bratislava, Na vršku 12, par. č. 417, objekt 6. Foto B. Lesák.

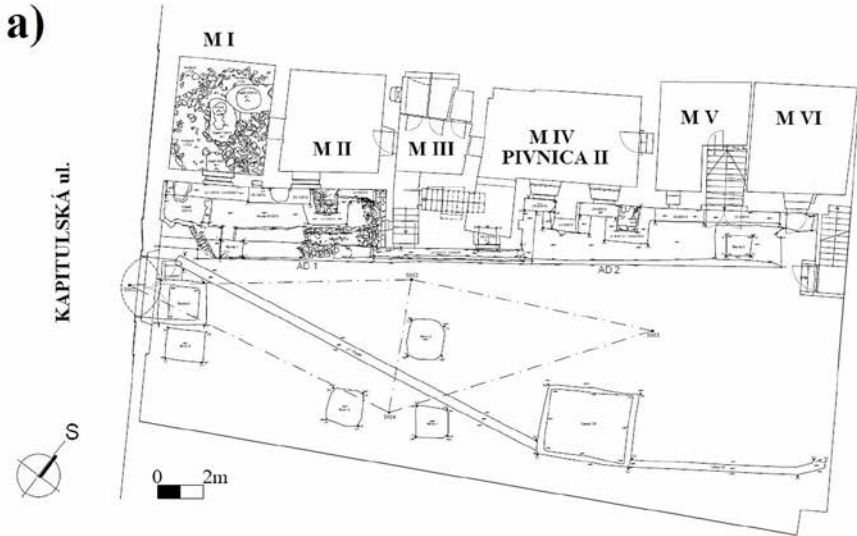
Abb. 5. Bratislava, StraBe Na vršku 12, Parz. Nr. 417, Objekt 6. Foto B. Lesák.

zariadením v severozápadnom rohu, z druhej polovice 13. až začiatku 14. storočia (Baxa 1983, 47–48; Baxa–Ferus 1985, 249). Najstarším obytným objektom na parcele č. 374 (Klariská 10) datovaným na záver 13. storočia bol drevo-zemný dom nájdený spolu s torzom pece. Obytná stavba stála 7 m od uličnej čiary. K predĺženiu objektu k ulici došlo až v 15. storočí (Baxa 1977, 50; Ferus–Baxa 1988, 125; 1991, 291). Na parcele č. 373 (Klariská 12) bol identifikovaný suterén datovaný aj na základe predchádzajúceho výskumu na par. č. 374 do druhej polovice 13. storočia. I v tomto prípade bola stavba orientovaná kolmo na uličnú čiaru, zasunutá o 5,8 m do vnútra parcely (Ferus–Baxa 1988, 125; 1991, 288–291). Murovaný jednopriestorový dom stál rovnako v 13. storočí na parcele č. 359 (Kapitulská 9; Baxa–Ferus 1985, 249).

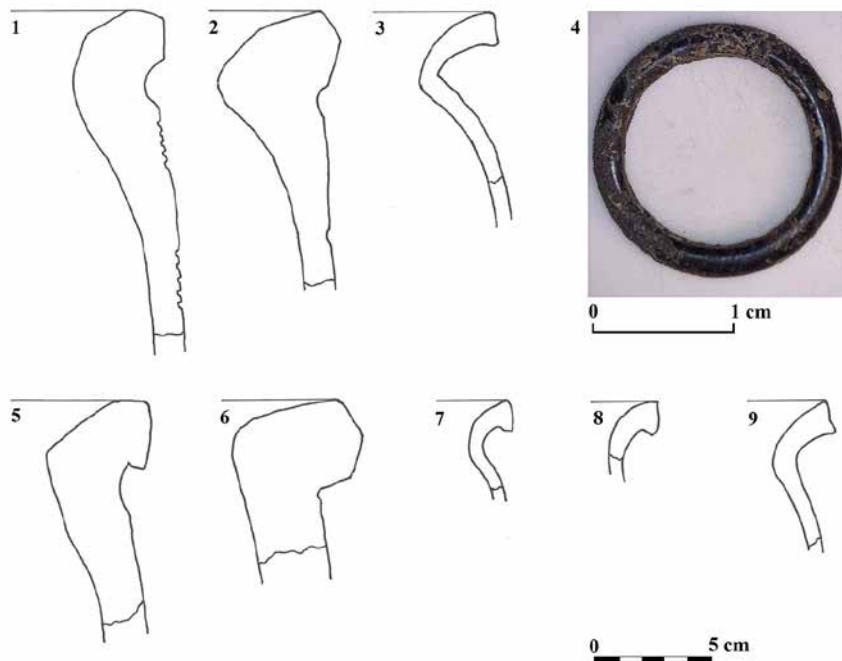
Autori stavebno-historického výskumu datovali na záver 13. storočia jadro zástavby parcely č. 367 (Kapitulská 1). Mal by ním byť čiastočne zahĺbený pivničný priestor č. 2 (pivnica II s okruhliakovou dlažbou, obr. 6a). Bol súčasťou jednopriestorového dvojpodlažného objektu stojaceho vo vnútri parcely. Orientácia jeho hlavnej osi bola východ–západ. Až v prvej polovici 17. storočia siahala súvislá zástavba na tejto parcele od Kapitulskej ulice po kláštor klarisiek (Sabadošová 2004, 132–134; Kováč 2020, 13–15, 42–45, 50–52).

K dokladom o nesformovanej uličnej čiare v 13. storočí patria aj hospodárske objekty nájdené v predných častiach parciel. Takáto situácia bola zachytená na spomenutej parcele č. 367 (Kapitulská 1, obr. 6). Archeologický výskum (2013–2019) realizovaný v interiéroch meštianskeho domu a na príľahlom dvore odkryl v miestnosti MI spodné časti stredovekých objektov zahĺbených do laténskej vrstvy. Odpadové jamy (obj. 1/2013 M I, 2/2013 M I, 3/2014 M I) boli datované do 12. a na prelom 12. a 13. storočia. Ich výplň obsahovala zlomky keramiky vrátane fragmentov zásobníč (obr. 7), zvieracie kosti, mazanicu, štrkovú maltu i zlomky železných predmetov. Zaujímavým nálezom je sklený krúžok (Prir. č. 111/2014, obr. 7:4) z obj. 1/2013 M I (Kováč 2020, 47–48, 56–58, 130).

Na hranicu uličnej čiary nesiahali ani kamenné základy (murivo 1–3) najstaršej zaniknutej stavebnej fázy (obr. 8, 9) datované do prvej polovice 16. storočia, ktoré sa našli počas archeologického výskumu (2013–2016) pod existujúcou zástavbou parcely č. 365 (Kapitulská 5). Lomový kameň bol spájaný bielou vápennou maltou a miestami dopĺňaný mladšími tehliami. V interiéri zaniknutého objektu bola zachovaná maľovaná omietka a zdokumentované lôžka tehlovej podlahy. Orientácia hlavnej osi objektu bola severovýchod–juhozápad. V prednej časti parcely boli zachytené len vrstvy od prelomu 12. a 13. do 15. storočia (Kováč 2019, 28–29, 31, 37–38, 73).

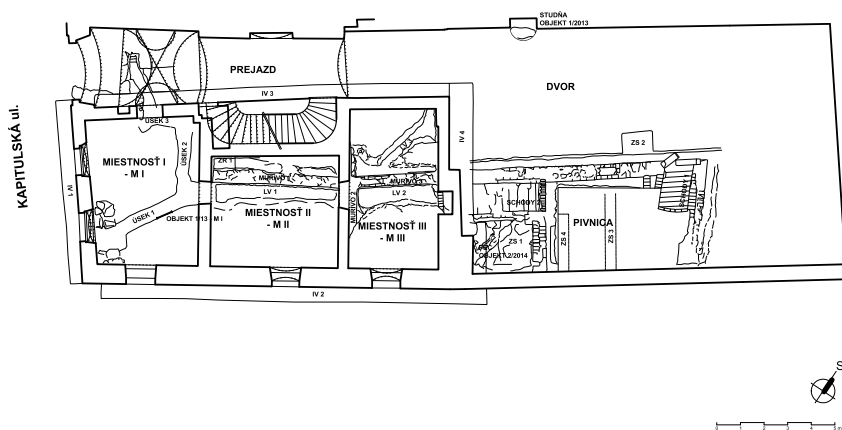

Obr. 6. Bratislava, Kapitulska 1, par. č. 367. a – celková situácia, zameranie I. Klas; b – objekty v miestnosti M I. Foto J. Kováč.
 Abb. 6. Bratislava, Kapitulska-Str. 1, Parz. Nr. 367. a – Gesamtsituation, Vermessung I. Klas; b – Objekte in Raum M I. Foto J. Kováč.

Obr. 7. Bratislava, Kapitulská 1, par. č. 367, miestnosť M I. 1–4 – obj. 1/2013 M I, nálezy keramiky a sklený krúžok; 5–9 – obj. 2/2013 M I, nálezy keramiky. Kresba J. Kováč, foto P. Šimončičová Koošová.

Abb. 7. Bratislava, Kapitulská-Str. 1, Parz. Nr. 367, Raum M I. 1–4 – Obj. 1/2013 M I, Keramikfunde und Glasringfund; 5–9 – Obj. 2/2013 M I, Keramikfunde. Zeichnung J. Kováč, Foto P. Šimončičová Koošová.

Obr. 8. Bratislava, Kapitulská 5, par. č. 365, celková situácia s vyznačeným najstarším jadrom stavby. Zameranie I. Klas.

Abb. 8. Bratislava, Kapitulská-Str. 5, Parz. Nr. 365, Gesamtsituation mit gekennzeichnetem ältesten Baukern. Vermessung I. Klas.

Rovnako na západnej strane Kapitulskej ulice, na parcele 433 (Kapitulská 4⁶), bolo na základe architektonicko-historického výskumu datované najstaršie jadro stavby v južnom objekte až do druhej polovice 15., na začiatok 16. storočia. Mladší severný objekt bol postavený len pred polovicou 16. storočia (Fiala–Plachá–Leixner 1969, 37–38, 53).

Na základe uvedených nálezov je možné konštatovať, že v 13. storočí v sledovanom priestore medzi severnou časťou Kapitulskej ulice a Klariskou stáli už obytné stavby. Každý z archeologicky zachytených objektov patril k inému typu, no všetky boli zasunuté hlbšie do vnútra súčasných parciel. V prípade Klariskej ulice (par. č. 373 a 374) predpokladali autori výskumov, že ulica za kláštorom bola v polovici 13. storočia širšia ako dnešná, čo by mohlo vysvetľovať hlbšie zasadenie obytných stavieb do vnútra súčasných parciel (Ferus–Baxa 1988, 136). Zdá sa, že hlavná komunikácia v severozápadnom rohu vznikajúceho mesta viedla z Kapitulskej, stáčala sa na Farskú a pokračovala na sever Klariskou ulicou. Na druhej strane väčšina archeologických dokladov o zástavbe 13. storočia je zo severného konca Kapitulskej ulice a z ulice Na vřšku. Práve na nich je viditeľné posunutie objektov do vnútra súčasných parciel.

Výstavba mestského opevnenia

Dôležitú úlohu zohrali z pohľadu funkcie skúmaného priestoru mestské hradby. Ich západný úsek od Vydricej brány po nárožie Kapucinskej a Židovskej ulice bol skúmaný v rokoch 1967–1970 v súvislosti s výstavbou Mosta SNP (Polla 1979, 5). Ranogotickú fázu opevnenia z druhej polovice 13. storočia predstavuje veža na severozápadnom nároží. Úsek hradieb, tiahnucci sa od Kostola sv. Martina na sever, bol stavaný pravdepodobne začiatkom 14. storočia. V júni 1311 sa mesto Bratislava vyrovnalo s prepoštom a dalo mu dvor pri prepoštskom dome ako náhradu za pozemky odňaté na stavbu hradieb (Špiesz 2008, 57; Zvarová–Matejka 2019, 67, 71–72). K prestavbám hradieb došlo v tridsiatych až štyridsiatych rokoch 15., ako aj v tridsiatych až štyridsiatych rokoch 16. storočia (Zvarová–Matejka 2019, 72, 75). Ich plánovaná likvidácia začala v roku 1775. Už predtým dochádzalo k postupnému zasypávaniu priekopy. Na uvoľnenom priestore vznikli nové stavebné parcely (Polla 1979, 255–256).

Na východnej strane hradbového múru bola postavená ochodza, z ktorej sa vstupovalo do jednotlivých veží. Vstup na ňu bol riešený napríklad pri veži č. 1⁷ dreveným schodiskom. Archeologický výskum zachytil jeho nosný pilier (Polla 1979, 86–87). V západnom úseku hradieb stáli celkovo štyri veže⁸ (obr. 10). Veža č. 2, Malá veža, mala stáť oproti hradnej bašte *Luginsland* a kameňolomu. Slúžila na ubytovanie mestských žoldnierov. Polbašta pod Vtáčou vežou, t. j. severne od nej, sa spomína v roku 1443 (Polla 1979, 100–102; Zvarová–Matejka 2019, 75).

Dominantou a deliacim prvkom hradbového systému v nami sledovanom úseku mesta bola Vtáčia veža. Rozdelenie mešťanov na kompane, ktoré mali na starosti obranu a stráž stanovených okrskov, poznáme až z roku 1482 (Špiesz 2008, 157). V rámci organizácie domobrany sa podľa mestskej knihy Rozdeľovanie vojenskej a mestskej stráže (1568–1586) delilo mesto na trinásť častí. Medzi Kostolom sv. Martina a Michalskou bránou boli vytvorené tri úseky – od kostola na hradbách k Vtáčej bašte, Vtáčia bašta a na hradbách, od Vtáčej bašty na hradbách k Michalskej bráne. Na čele každej z nich stál hlavný veliteľ (*Obristerhauptman*), ktorý velil jednému až trom podriadeným (*Unterhauptman*). V roku 1568 mali jedného podriadeného veliteľa časti od kostola na hradbách k Vtáčej bašte a od Vtáčej bašty na hradbách k Michalskej bráne, dvoch podriadených úsek Vtáčia bašta a na hradbách (Bodnárová 2010, 86, 88; Kucharík 2014, 15).

Severozápadný roh Bratislavy spadl z hľadiska obrany do dvoch z uvedených úsekov. Vtáčia bašta s príľahlými hradbami bola z vojenského pohľadu významnejšia a prístup k nej bol riešený pokračovaním Prepoštskej ulice na západ až k hradbám. Druhý úsek, t. j. hradby od Vtáčej bašty

6 V čase výskumu orientačné č. 15.

7 V roku 1373 sa v prameňoch spomína už oprava Vtáčej veže. Zmienka z roku 1443 ju lokalizovala oproti Kostolu sv. Mikuláša (Polla 1979, 100).

8 Veža č.1 – Vtáčia, č. 2 – Malá/*Luginsland*, č. 3 – Nová/*Ungarfeind* a č. 4.

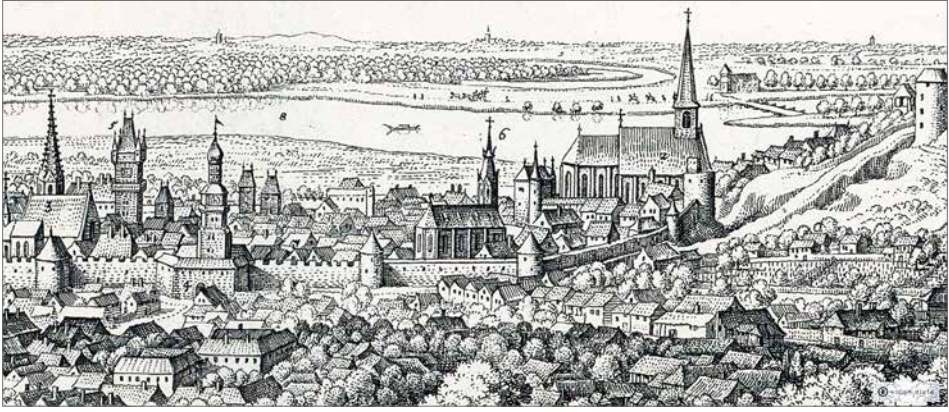

Obr. 9. Bratislava, Kapitulská 5, par. č. 365, miestnosť M III, murivo 2 a 3. Foto J. Kováč.

Abb. 9. Bratislava, Kapitulská-Str. 5, Parz. Nr. 365, Raum M III, Mauer 2 und 3. Foto J. Kováč.

po Michalskú vežu, ktorý sa z väčšej časti zhoduje s nami sledovaným priestorom, bol dlhý. Jeho strategicky významným bodom bola bez pochyb veža odkrytá na severozápadnom nároží mestského opevnenia (Baxa 1983, 47; Baxa–Ferus, 243), na par. č. 431 (Kapitulská / Na vŕšku). Mala štvorcový pôdorys a zachovala sa do výšky tretieho podlažia. Jej existencia sa kladie od druhej polovice 13. do 16. storočia (Baxa–Ferus 1983, 49–50; 1985, 243). Obrana z nej bola vedená z cimburia. Primárne slúžila ako obranný prvok, no niekedy mohla aj na bývanie. K čiastočnému rozobratiu veže došlo v druhej polovici 16. až v 17. storočí, kedy bol terén upravený pre potreby inštalácie palných zbraní. Bol zasypán jej interiér aj príľahlá parcela (Zvarová–Matejka 2019, 67, 71, 80). V rámci obrany mesta musel byť zabezpečený bezproblémový prístup k severozápadnej veži. Zastavaním priestoru pri hradbách by sa značne skomplikoval. Pravdepodobne z toho dôvodu ostávali dve parcely v tesnej blízkosti veže až do polovice 18. storočia prázdne, ako to zachytil plán M. Marquarta. Za doklad o existencii hradbovej uličky pozdĺž západného úseku opevnenia môžeme pokladať aj batériu odpadových jám v západnej časti nádvorja par. č. 437 (Kapitulská 6–8), ktorej sa podrobnejšie venujeme v ďalšej časti štúdie. Podľa výsledkov realizovaných výskumov až v 17. storočí, pri stavbe západného krídla Eszterházyho paláca (par. č. 437), bola v stavebnom bloku po prvý raz zastavaná spomínaná ulička (Fiala–Plachá–Leixner 1969, 49).

K ďalším archeologicky skúmaným prvkom opevnenia v severozápadnom rohu Bratislavy patrí okrem hradbového a parkánového múru aj predsunutá polkruhová plná bašta (obr. 4). Bola odkrytá na parcele č. 418/2 (Klariská 7) zastavanej po zániku hradieb. Existencia plnej bašty spadá do obdobia od druhej polovice 13. do 15. storočia (Lesák–Hoššo 1995, 91). Pri výskume vedľajšej parcely č. 419 bola odkrytá vodná priekopa, ktorú zasypali v 18. storočí (Lesák–Musilová–Hoššo 1996, 122). O niečo mladšia bašta sa našla neďaleko pri výkopových prácach v telese komunikácie pred parcelou č. 416 (Klariská 16). Jej existencia sa kladie do 14. až 15. storočia.

Obr. 10. Pohľad na Bratislavu zo severu – výrez, Mathäus Merian, 1630–1650. SNG, inv. č. G-7540.

Abb. 10. Blick auf Bratislava von Norden – Ausschnitt, Matthäus Merian, 1630–1650. Slowakische Nationalgalerie, Inv.-Nr. G-7540.

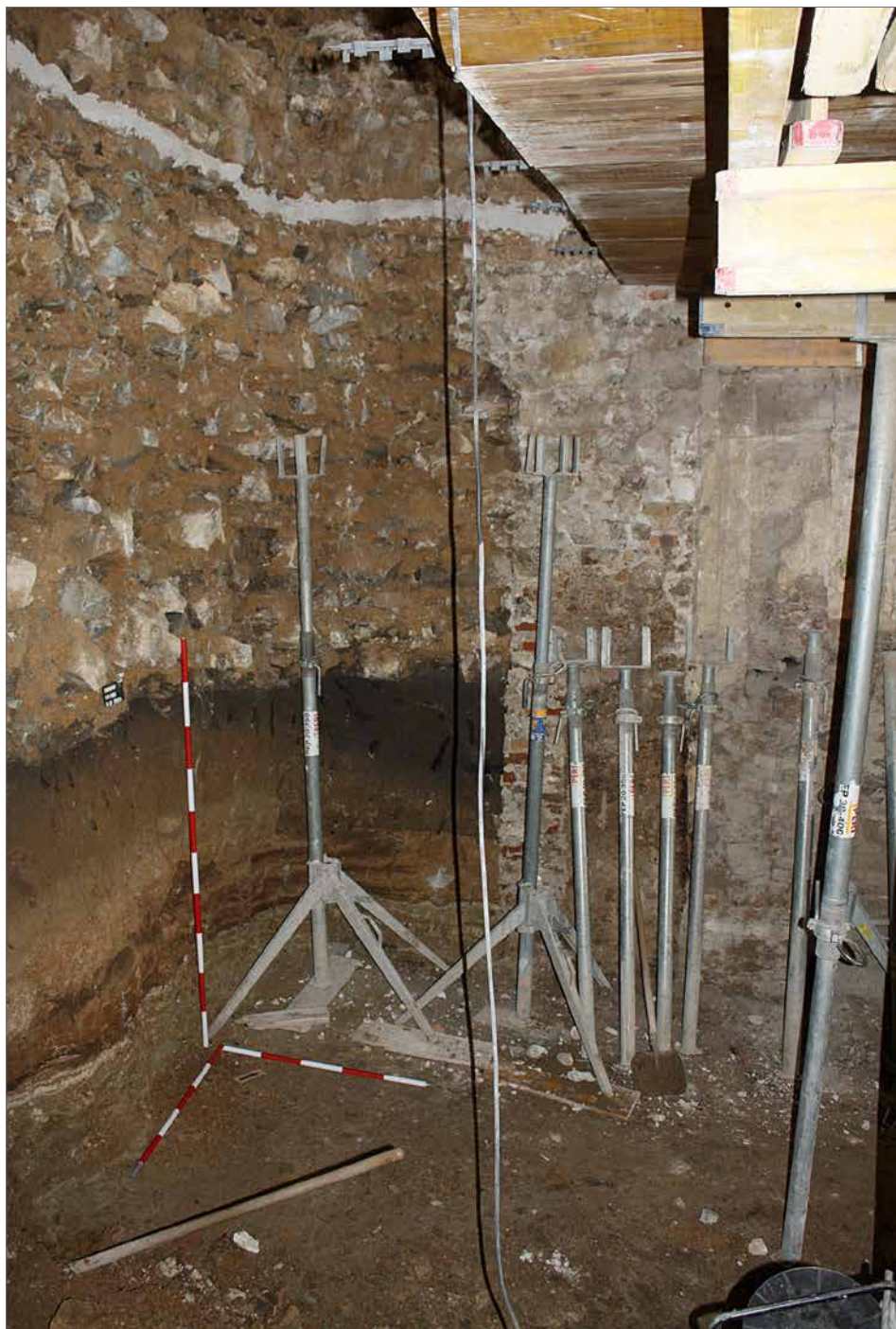
Zároveň sa tu našli murivá mestskej hradby (ATB 1991, 92). Je možné, že išlo o baštu pri Hornom kúpeli, o ktorej sa zmieňujú mestské účty v roku 1520 (Špiesz 2008, 170). Tým, že Baštova ulica zostávala nestavaná počas celého obdobia existencie hradieb, prístup k uvedeným baštám problémom nebol.

Terén v severozápadnom rohu Bratislavy má výrazné prevýšenie. Jeho nárast a úpravy boli archeologicky zdokumentované vo viacerých polohách. Pri výskume B. Pollu pod mestským opevnením stál základ hradbového múru na včasnostredovekej alebo nižšie uloženej sivohnedej laténskej vrstve, pod ktorou nasledovala prepálená hlina a pieskové podložie (západne od Vtáčej bašty – sonda I, úsek B, C). Rovnaké stratigrafické vrstvy boli zachytené aj pod parkánovým múrom či na severozápadnom nároží mestského opevnenia, na križovatke Židovskej a Kapucínskej ulice (sondy XX/69/70, XXVI/70, XXVII). V rámci výskumu spojeného s výstavbou Mosta SNP bola skúmaná aj priekopa (sonda III, úsek C) a jej východný svah (sonda XXVI/70; Polla 1979, 11–14, 26, 29, 31–34, 96).

Výrazný nárast terénu z vnútornej strany hradieb bol viditeľný na par. č. 444 (Prepoštská/Kapitulská 16), kde vo dvore domu bol realizovaný výskum dopĺňujúci zistenia B. Pollu. Boli zdokumentované úpravy pri budovaní hradieb, počas ktorých navýšili terén pri Vtáčej bašte aj o dva metre v porovnaní s násypmi pri Kostole sv. Martina (Baxa 1977, 51–52). Zaujímavý terénny profil bol viditeľný na ešte neukončenom výskume parcely č. 437 (Kapitulská 6–8, Eszterházyho palác). Pri hĺbení vstupu na nádvorie zo Staromestskej ulice sme dokumentovali stratigrafiu od hradbového po parkánový múr. Základová špára hradbového múru (obr. 11, 14) bola zachytená v úrovni cca 152,40 m n. m., t. j. asi 180 cm nad pochôdznou úrovňou v miestnosti MA na prízemí v západnom kridle paláca (150,80 m n. m.). Úroveň terénu pri hradbe na rozhraní základového a nadzákladového muriva sa pohybovala okolo 154 m n. m. Pri výskume nádvorja sme zachytávali objekty približne v úrovni okolo 148 m n. m. Výškový rozdiel medzi terénom tesne pri päte hradby a objektmi na nádvorí je takmer 6 m, pričom polohy boli od seba vzdialené 10–30 m. Hradba bola zahĺbená do heterogénnej tmavohnedej až čiernej ílovo-hlinitej laténskej vrstvy s malým množstvom kamienkov. Smerom na západ sa stenčovala. Pod ňou nasledovala svetlohnedá až červenkastá ílovo-štrková vrstva, ktorú pokladáme za súčasť geologického podložja. Na základe profilov sa domnievame, že v stredoveku musel terén od hradby buď prirodzene prudko klesať smerom ku Kapitulskej ulici, alebo tu boli vytvorené nejaké terasy, ktoré je v súčasnosti veľmi ťažké rekonštruovať kvôli neskorším úpravám na parcele.

Dokladom o vyrovnávaní terénu aj na ďalších parcelách sú výrazné navážky v celom priestore dvora par. č. 367 (Kapitulská 1) datované od polovice 17. storočia. Prekrývali kamennú

Obr. 11. Bratislava, Kapitulská 6–8, par. č. 437/1, základy hradbového múru za západnou stenou miestnosti MA v západnom krídle Eszterházyho paláca. Foto P. Šimončičová Koošová.

Abb. 11. Bratislava, Kapitulská-Str. 6–8, Parz. Nr. 437/1, Fundament der Stadtmauer hinter der Nordwand von Raum MA im Westflügel von Palais Esterházy. Foto P. Šimončičová Koošová.

dvorovú dlažbu zo 17. storočia (149,24/149,06 m n. m.), ktorá rešpektovala prirodzený pokles terénu smerom na východ viditeľný aj na ulici Na vršku (Kováč 2020, 13–15, 42–45, 50–52). Ešte mladšie úpravy boli zachytené na parcele č. 433 (Kapitulská 4). V sondách na nádvorí a v interiéri dosahovalo navýšenie terénu počas 20. storočia až 2,5 m (Fiala–Plachá–Leixner 1969, 34).

Pyrotechnické zariadenia

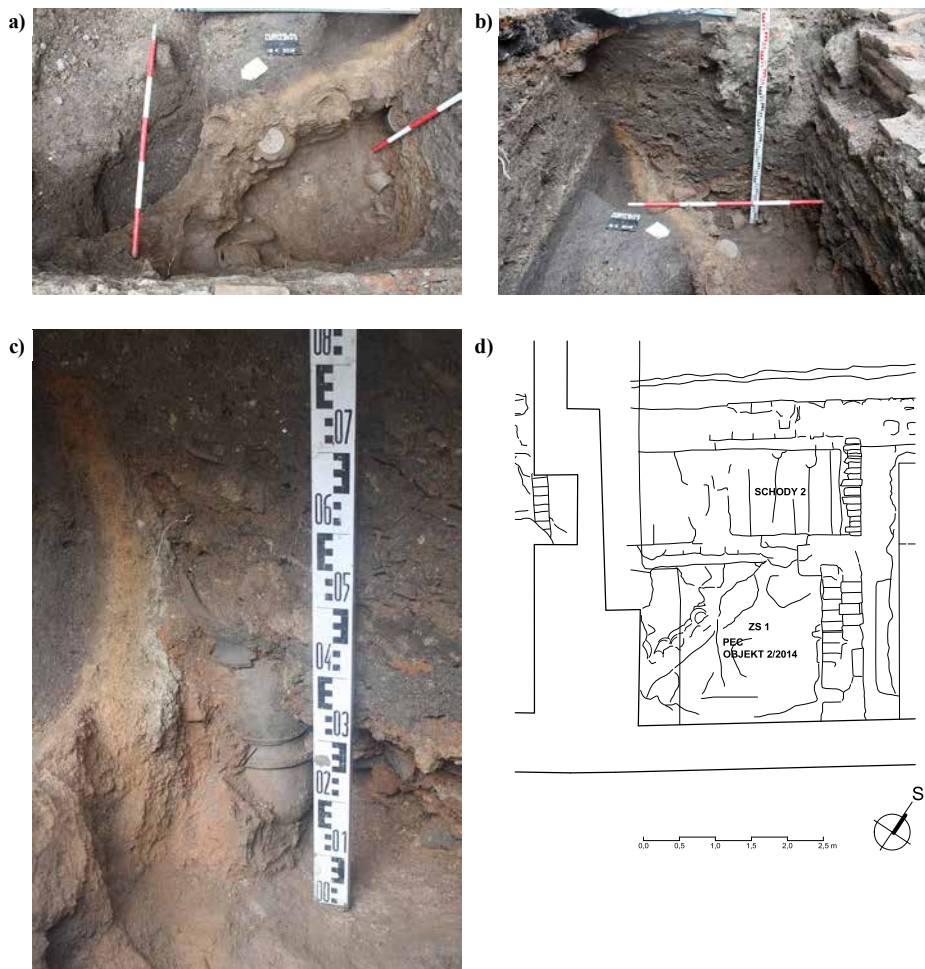
V severozápadnom rohu historického jadra Bratislavy bolo archeologicky odkrytých niekoľko druhov pecí s rôznym datovaním. Z horizontu 12.–13. storočia sa na parcele č. 374 (Klariská 10) našlo v rámci sídliskovej vrstvy ohnisko a v blízkosti ulice torzo druhej pece zo záveru 13. storočia (Baxa 1977, 50; Ferus–Baxa 1988, 125). Do druhej polovice 13. storočia spadá chlebová pec nájdená v južnej časti parciel č. 440 a 441 (Kapitulská 18; Baxa 1983, 47–48). Iná chlebová pec bola zdokumentovaná v kontexte s objektom so zrubovou konštrukciou na parcele č. 375 (Klariská 8) a je datovaná do 14. storočia (ATB 1991, 92). Najmladšia, novoveká pekárska (?) pec, bola odkrytá počas výskumu spojeného s výstavbou Mosta SNP, v úseku 1 sondy XX/69/70 (na SZ nároží opevnenia). Vznikla úpravou skalného podložia (Polla 1979, 26).

Konštrukčne zaujímavým nálezom je torzo pece (obj. 2/2014; obr. 8, 12) zachytené v priestore dvora, v zadnej časti parcely č. 365 (Kapitulská 5). Obvodovú stenu pece tvorili v dvoch až troch úrovniach poukladané hrncovité nádoby. Boli obrátené dnom nahor a z vnútornej strany pece boli previazané hrubým ílovým poterom s viditeľnými stopami po prstoch. Nádoby boli výrazne rozpraskané a veľmi krehké. Spodnú časť pece tvorilo hlinité prepálené lôžko. Väčšia časť objektu sa nachádzala pravdepodobne pod priestorom zaniknutého schodiska, mimo rozsahu zisťovacej sondy (ZS1). Na základe keramických tvarov, z ktorých bolo postavené teleso pece (obr. 12c, 13), bol objekt datovaný na prelom 13. a 14. storočia. Prekrývala ho vrstva s keramikou 15.–16. storočia (Kováč 2019, 33, 40, 74). Nálezové okolnosti nenaznačujú, že by išlo o hrnčiarsku pec. Ako sme už vyššie uviedli, nádoby tvorili konštrukciu steny a keramika z výplne bola vyhodnotená ako jednorazový zásyp na spevnenie dutiny pece pri úpravách terénu vo dvore parcely. V peci sa nenašla žiadna vsádka. Preto ju nemožno porovnávať so starším nálezom hrnčiarskej pece (12.–13. storočie) z Primaciálneho námestia v Bratislave, kde nájdená keramika bola interpretovaná ako vsádka (Piffel 1965).

Poslednú skupinu tvoria štyri hutnícke pece v rôznom stupni zachovania z parcely č. 431 (Kapitulská / Na vršku). Boli postavené v 15. storočí a ich plánovaná likvidácia prebehla v prvej polovici 16. storočia (Baxa–Ferus 1983, 50; Baxa 1984, 37). Mohli byť súčasťou vybavenia mestskej lejárne, drevenej šopy tzv. Pekla v blízkosti Vtáčej bašty, o ktorej sa zmieňujú pramene v roku 1451 (Špiesz 2008, 170; Zvarová–Matejka 2019, 75).

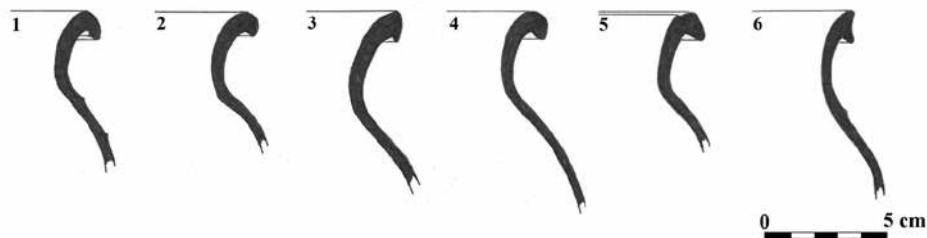
Okrem uvedených nálezov boli ako pyrotechnické zariadenia interpretované aj dva objekty na par. č. 437 (Kapitulská 6–8, Eszterházyho palác, obr. 14). D. Repka predpokladal na základe červeno-tmavohnedej farby hliny obsahujúcej uhlíky a mazanicu, že obj. 4/04 (SI/04) možno vyhodnotiť ako skladovací alebo výrobný priestor, prípadne pražiacu jamu. Zánik objektu kladie do 12., eventuálne na začiatok 13. storočia. Ako samostatná pec, ev. príbytok s pecou bol označený obj. 1/04 v SII/04. Chýbajúce stopy ohniska vysvetľuje tak, že objekt bol po skončení jeho funkcie upravený alebo pec nebola nikdy spustená do prevádzky. Datovanie je rovnaké ako v predošlom prípade (Repka 2016, 166, 168).

V sledovanom priestore medzi Kapitulskou a Klariskou ulicou sa našlo viacero typov pyrotechnických zariadení. Nekontroloval sa tu jeden druh pecí, ktorý by mohol súvisieť s konkrétnou remeselnou výrobou. Z obdobia 12.–13. storočia sú to skôr chlebové pece, ktoré pravdepodobne pokrývali potreby jedného majiteľa. Z 15.–16. storočia pochádza batéria hutníckych pecí nájdená na jednej parcele vo vyššom počte. Keďže išlo pravdepodobne o mestský pozemok, výrobky z nich pokrývali v prvom rade asi potreby mesta. Napokon v súbore spomínaných pecí ostáva aj skupina, pri ktorej funkciu nie je možné určiť.

Obr. 12. Bratislava, Kapitulská 5, par. č. 365, obj. 2/2014 – torzo pece. Foto J. Kováč (a–c); zameranie I. Klas (d).

Abb. 12. Bratislava, Kapitulská-Str. 5, Parz. Nr. 365, Obj. 2/2014 – Ofentorso. Foto J. Kováč (a–c); Vermessung I. Klas (d).

Obr. 13. Bratislava, Kapitulská 5, par. č. 365, obj. 2/2014. 1–6 – profilácia nádob zo steny pece. Kresba J. Kováč.

Abb. 13. Bratislava, Kapitulská-Str. 5, Parz. Nr. 365, Obj. 2/2014. 1–6 – Profilierung der Gefäße von der Ofenwand. Zeichnung J. Kováč.

Odpadové jamy z par. č. 437

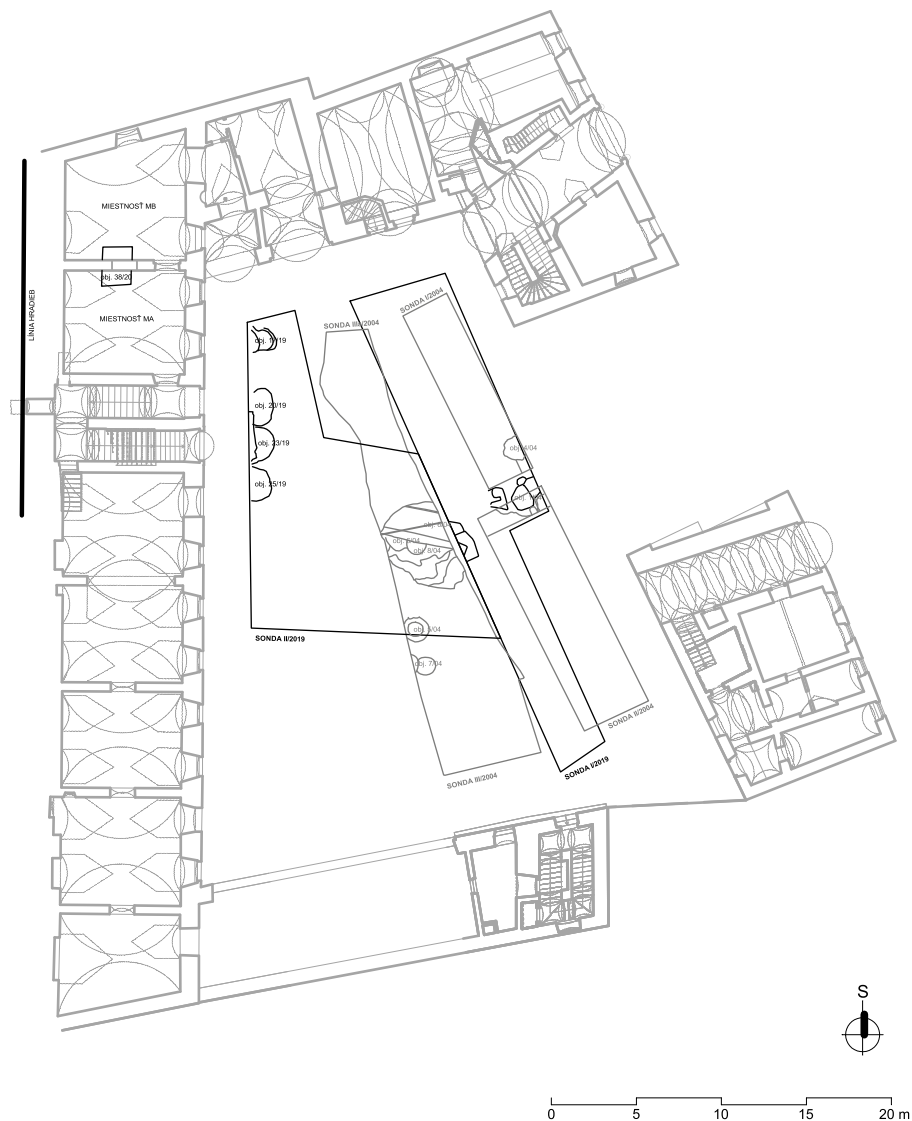
V predloženej štúdií sa zaoberáme využitím priestoru v severozápadnom rohu Bratislavy a s tým súvisiacim vývojom parcelácie. Z tohto pohľadu bol odkrytý zaujímavý súbor objektov, sústava odpadových jám na par. č. 437 (Kapitulská 6–8, Eszterházyho palác). Archeologický výskum parcely začal v roku 2004 (Katedra archeológie FIF UK), kedy boli zrealizované štyri sondy na nádvorí paláca. Po pätnásťročnej prestávke bol výskum obnovený (MÚOP) a prebieha od roku 2019 do súčasnosti. Cieľom pokračujúceho výskumu je doskúmať zvyšné časti parcely v rámci plánovanej rekonštrukcie paláca. Väčšinu objektov je možné datovať do stredoveku, eventuálne raného novoveku (Šimončíčová Koošová 2008; Nezvalová 2013; 2016; Repka 2010; 2016).

Už počas výskumu v roku 2004 bola na nádvorí Eszterházyho paláca, v sonde SIII/04, odkrytá sústava odpadových jám, ktoré zdanlivo vytvárali líniu smerujúcu zo severu na juh, rovnobežnú so smerovaním západnej mestskej hradby. Išlo o štyri objekty – 05/04, 06/04, 07/04 a 8/04 (obr. 14). Ich vyhodnotením sa na základe analýzy keramiky v rámci diplomovej práce a neskôr publikovanej štúdie zaoberala L. Nezvalová (2013; 2016). Najstarším z nich by mal byť obj. 6/04, ktorý bol rozlohou najväčší. Autormi výskumu (Hoščo–Košová–König 2004) bol interpretovaný ako hlinisko, čo prebrala aj L. Nezvalová (2016, 87–88). Zасыпали ho v polovici 14. storočia. Do neho bol zahĺbený objekt 8/04, ktorý bol interpretovaný ako zásobná jama. V jej zásype sa nachádzal materiál z polovice 14. až polovice 15. storočia. Objekty 5/04 a 7/04 boli podľa zistení uvedenej analýzy vyhlbené tesne pred ich zasypaním. L. Nezvalová datuje ich zásep na prelom 16. a 17. storočia. Z analýzy sa zdá, že napriek tomu, že objekty vytvárali vizuálne jednu líniu, pravdepodobne súvis medzi nimi nebol (Nezvalová 2016, 87–88). Na druhej strane však stoja čiastkové výsledky prebiehajúceho výskumu. V miernom odstupe, cca 6–7 m smerom na západ od tejto línie, bližšie k hradbovému múru, v sonde S2/19, sme odkryli podobnú skupinu objektov zachovávajúcu rovnakú orientáciu sever–juh a rovnobežnosť so západnou hradbou mestského opevnenia (obr. 14, 15). V tomto prípade išlo o objekty 17/19, 20/19, 23/19, 25/19 a dva výrazne plytšie objekty 26/19 a 27/19. Pri troch z nich (obj. 25/19, 26/19, 27/19) je možné polemizovať o ich zaradení do uvedenej línie. Všetky boli odkryté na západnom okraji sondy S2/19, majú však rôzne tvary i hĺbku. Boli zachytené počas predstihovej fázy výskumu, preto zatiaľ nie sú kompletne doskúmané ani vyhodnotené. Nálezový materiál, ktorý z nich pochádza, je chronologicky rovnaký, datovaný do 14.–15. storočia. Pri uvedených odpadových jamách je nezvyčajná práve ich orientácia. O par. č. 437 sa predpokladá, že vznikla spojením troch až štyroch mestských parcel (Šášky 1997, 139). Z toho dôvodu by sme predpokladali, že stredoveké objekty by mali vytvárať skupiny, ktorých hlavná línia bola orientovaná na Kapitulskú ulicu, t. j. v smere východ–západ. Z našich zistení skôr vyplýva iná interpretácia. Pôvodné stredoveké parcely mohli byť kratšie a nesiahali až k hradbám. Skúmaný priestor mohol mať iné využitie, s iným rozdelením ako na obytnú a hospodársku časť. Prípadne boli uvedené objekty skôr spojené s hradbami, o čom by svedčila ich orientácia, ako s regulárnou zástavbou Kapitulskej ulice.

Odpadová jama s mladším zásypom sa našla aj južne od par. č. 437. Napriek tomu, že dva publikované pramene sa nezhodujú v jej lokalizácii (ATB 1991, 86; Baxa 1977, 50), predpokladáme, že išlo o jeden nález, keďže rok výskumu, datovanie nálezu i realizátor sú totožné. Pravdepodobne v severozápadnom rohu par. č. 443 (Kapitulská 14/16?), v tesnej blízkosti Eszterházyho paláca, sa pri hradbovom múre našla odpadová jama. Na základe nálezov zo zásypu bola datovaná do druhej polovice 16.–17. storočia (ATB 1991, 86; Baxa 1977, 50). Tento objekt už nezapadá k vyššie uvedeným sústavám odpadových jám. Je mladší, lokalizovaný v tesnom kontakte s hradbou, a teda by zodpovedal skôr tradičnému ponímaniu mestskej parcely, pri ktorej sa obytné objekty sústredili pri uličnej čiare a hospodárske v zadnom trakte. Z publikovaného materiálu nie je známa jeho stavebná štruktúra. Iba na základe lokalizácie a datovania ho môžeme porovnať s obj. 38/20 z par. č. 437 (Kapitulská 6–8, Eszterházyho palác, obr. 14, 16), ktorý sa našiel v blízkosti hradieb. Pod stenou rozdeľujúcou miestnosti MA a MB, na prízemí západného kídla paláca, bol odkrytý murovaný objekt so štvoruholníkovým pôdorysom (120 × 230 cm).

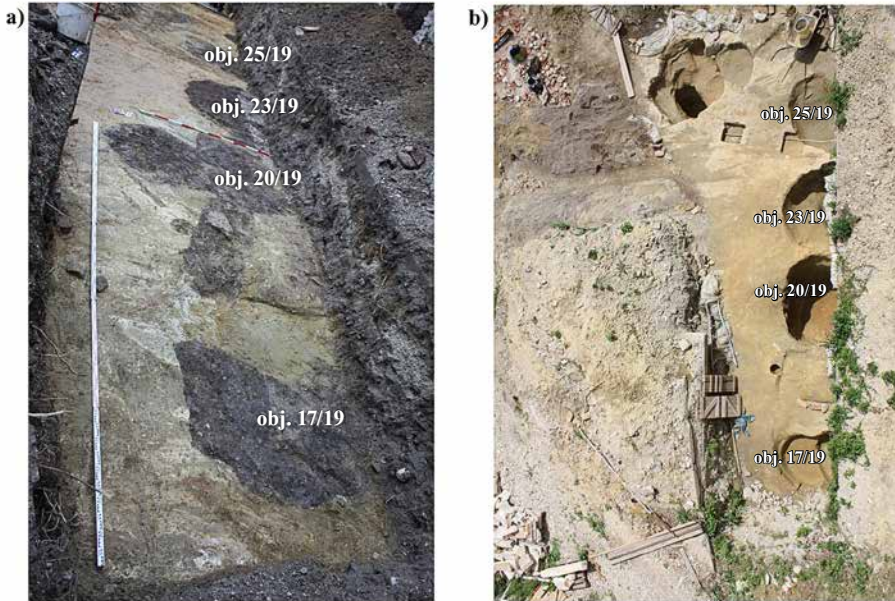

Bol zahĺbený do pieskového podložia. Steny boli spevnené murivom z lomového kameňa zmiešaného so zlomkami tehál spájaným bielou až sivou sypkou vápennou maltou s drobným štrkom. Dno objektu nebolo upravené. Výplň tvorila sypká hnedá hlinitá sutina s výrazným podielom tehál a zlomkov malty. Na základe nálezov keramiky, skla, železných predmetov, zvieracích kostí a mince (štvrttoliar, Freiberg, 1548) v kontexte s datovaním výstavby priečky kladieme

Obr. 14. Bratislava, Kapitulska 6–8, par. č. 437, schéma sond a lokalizácia objektov. Zameranie I. Klas, P. Šimončičová Koošová.

Abb. 14. Bratislava, Kapitulska-Str. 6–8, Parz. Nr. 437, Schema der Sondiergrabungen und Objektlokalisierungen. Vermessung I. Klas, P. Šimončičová Koošová.

Obr. 15. Bratislava, Kapitulská 6–8, par. č. 437, S2/19, odpadové jamy pri západnom okraji sondy odkryté v roku 2019. Foto P. Šimončíčová Koošová.

Abb. 15. Bratislava, Kapitulská-Str. 6–8, Parz. Nr. 437, S2/19, Abfallgruben am westlichen Rand einer im Jahr 2019 freigelegten Sondiergrabung. Foto P. Šimončíčová Koošová.

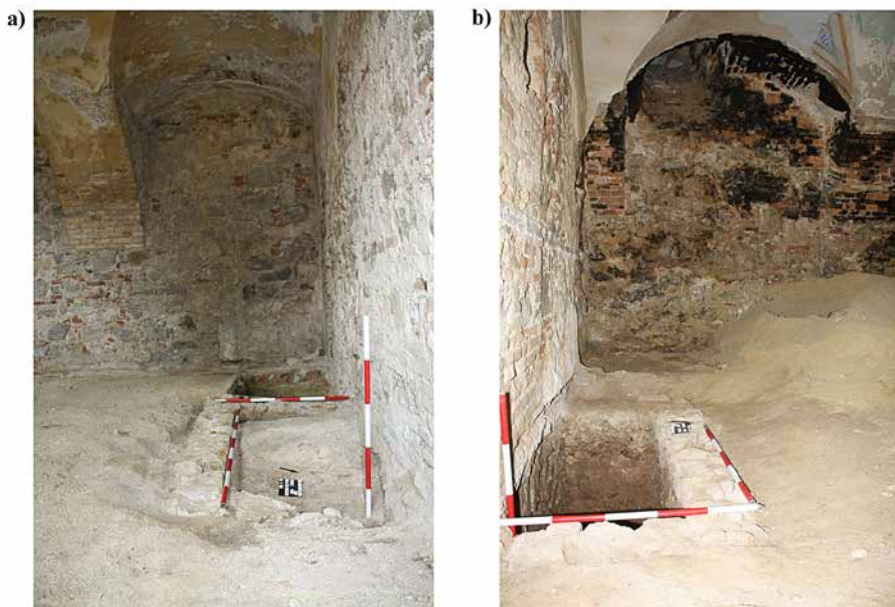
existenciu obj. 38/20 do druhej polovice 16. až na začiatok 17. storočia. Na základe týchto nálezov predpokladáme, že k úprave a ustáleniu vzhľadu tunajších parciel s vysunutím hospodárskeho zázemia ku hradbám, mohlo dôjsť v priebehu 16. storočia.

Studne

Severozápadný roh mesta bol zabezpečený aj vodou z verejných studní, ktoré sa spomínajú len v archívnych prameňoch a archeologicky odkryté neboli.⁹ Na Kapitulskej ulici boli dve verejné studne (Horváth 1990, 139) – jedna sa uvádza v roku 1581 a viaceré v 1781 (Fiala–Plachá–Leixner 1969, 33). Zásobovanie vodou na Klariskej zabezpečovala v roku 1527 mestská verejná studňa (Horváth 1990, 142). Na ulici Na vršku stál starý kúpeľ klarisiek (1724) i studňa (1774; Horváth 1990, 197; Lesák 1997, 8).

Studne mali byť bežnou „výbavou“ mestských parciel. V Požiarnom poriadku mesta Bratislavy cca z roku 1550 sa uvádzajú preventívne úkony, ktoré si mal každý dom zabezpečovať vo vlastnej rézii. Okrem apelu na bezpečnosť pri manipulácii s ohňom (čistota ohnísk, bezpečnosť sviečok, bezpečné uloženie horľavých materiálov atď.) sa spomína, že každý dom má mať vlastnú studňu s rezervoárom a nádoby naplnené vodou. V rámci celomestskej protipožiarnej ochrany bolo pri kláštore klarisiek jedno zo štyroch miest, kde mali stáť vozy s vodou a v prípade poplachu ich mali majitelia koní priviesť na miesto požiaru (Pramene VII. 2005, 246–247).

⁹ Predložená štúdia sa zaoberá vyhodnotením výsledkov archeologických výskumov, preto sme nerealizovali podrobný archívny výskum, ktorý by mohol doplniť nami prezentované zistenia.

Obr. 16. Bratislava, Kapitulská 6–8, par. č. 437, západné krídlo paláca. a – obj. 38/20 v miestnosti MA; b – obj. 38/20 v miestnosti MB. Foto P. Šimončičová Koošová.

Abb. 16. Bratislava, Kapitulská-Str. 6–8, Parz. Nr. 437, Palaiswestflügel. a – Obj. 38/20 in Raum MA; b – Obj. 38/20 in Raum MB. Foto P. Šimončičová Koošová.

V nami sledovanom priestore bolo archeologicky odkrytých málo studní, ktoré by pomohli spresniť štruktúru parciel. Zaujímavou polohou je par. č. 371 (Klariská 14), kam archívne pramene lokalizujú mestský kúpeľ (1379) – Starý kúpeľ (1457). Archeologicky doložená zástavba parcely bola datovaná do 14. až 17. storočia, pričom zo 14. storočia pochádza kamenný murovaný objekt. Do rovnakého obdobia spadá aj studňa s kamenným plášťom (Horváth 1990, 142; Lesák–Resutík, 2000, 68–69). Podobné datovanie do 14.–15. storočia by mala mať aj studňa s kamenným vencom zachytená na par. č. 361/1 (Klariská 1). Kvôli zlej statike nebola preskúmaná (ATB 1991, 92).

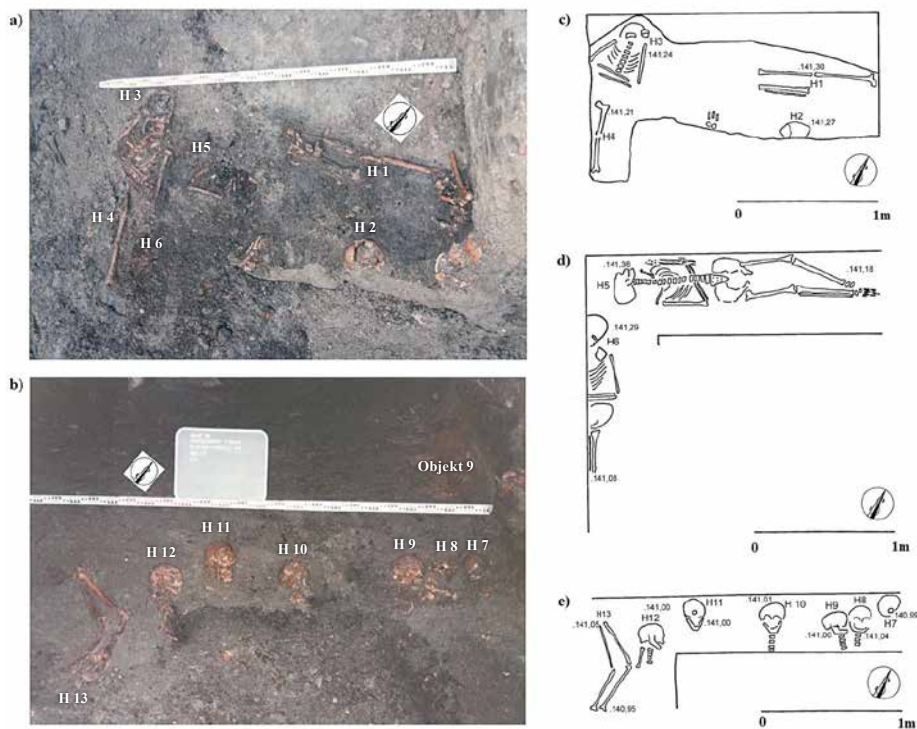
Zmeny parcelácie dokladá nález z parcely č. 365 (Kapitulská 5). Ide pravdepodobne o renesančnú studňu (obj. 1/2013, obr. 8), ktorá bola zasypaná. Našla sa pod severným parcelačným múrom a čiastočne presahuje do susednej parcely č. 366 (Kováč 2019, 32, 39, 73).

Ostatné dve studne sú mladšie, prezentované v rámci pamiatkovej úpravy objektov. Staršiu, zo 17.–18. storočia je možné nájsť v kláštore klarisiek (Klariská 3) a mladšia vznikla až po zániku hradieb v 18. storočí na dnešnej par. č. 418/2 (Klariská 7; Musilová–Lesák–Resutík 2003, 173).

Hroby z parcely č. 417 (16. storočie)

V rámci našej štúdie sme sa už venovali nálezom hrobov zo sledovaného priestoru. Po ukončení pochovávaní na pohrebiskách a ohradení cintorínov pri kostoloch sa až do 16. storočia medzi Kapitulskou a Klariskou ulicou s hrobmi nestretávame (graf 1).

Skôr neštandardné využitie vnútromestského priestoru predstavuje nález hromadného hrobu na par. č. 417 (Na vřšku 12, obr. 4, 17). Išlo o obj. 8 odkrytý v severnom rohu parcely. Do hrobovej jamy s rovným dnom bolo postupne deponovaných trinásť tiel v troch úrovniach. Najstaršiu vrstvu (č. 3) predstavujú skelety č. 7–13, ktoré boli prisypané sivou hlinou zmiešanou so žulovou drvinou. Na nich boli uložené skelety č. 5 a 6 (vrstva č. 2), ktoré zasypali hlinito-ílovou

Obr. 17. Bratislava, Na vršku 12, par. č. 417, obj. 8. a – hroby z vrstvy 1 a 2; b – hroby z vrstvy 3; c – vrstva hrobov č. 1; d – vrstva hrobov č. 2; e – vrstva hrobov č. 3. Foto B. Lesák.

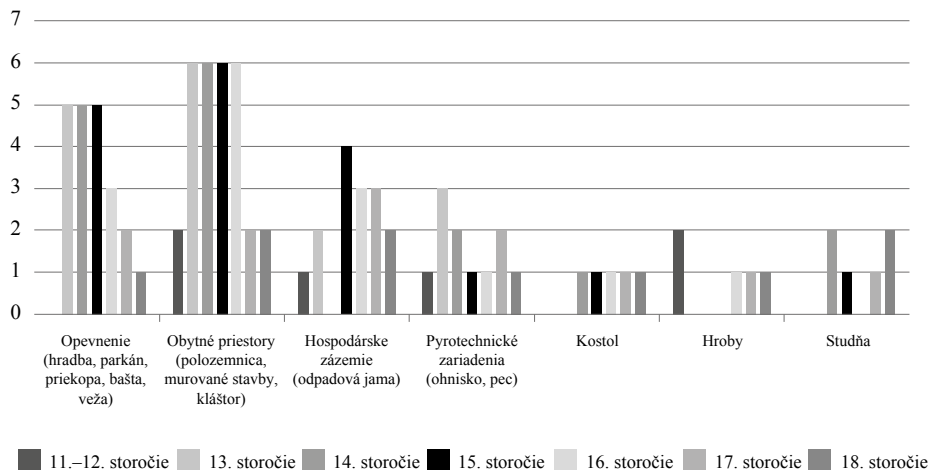
Abb. 17. Bratislava, StraÙe Na vršku 12, Parz. Nr. 417, Obj. 8. a – Gräber aus Schicht 1 und 2; b – Gräber aus Schicht 3; c – Gräberschicht Nr. 1; d – Gräberschicht Nr. 2; e – Gräberschicht Nr. 3. Foto B. Lesák.

vrstvou so stopami po prepálení obsahujúcou mazanicu a uhľíky. Do najmladšej skupiny patria hroby č. 1–4 (vrstva č. 1) prisýpané hlinito-íloovou vrstvou so stopami po prepálení, s mazanicou a uhľíkmi. Objekt 8 bol porušený stavebnou činnosťou na parcele, preto jeho celkové rozmery nie sú známe. Je možné, že k nemu patrila kolová jama, ktorá zanikla naraz s ním. Mohlo ísť o súčasť konštrukcie prekrývajúcej hrobovú jamu. Objekt bol zahĺbený do splanírovaných požiarových vrstiev, v ktorých sa striedali uhľikové a tehlovočervené hlinité vrstvy. Boli datované do 15., prípadne na prelom 15. a 16. storočia (Lesák 1997, 23–24, 46–50).

Z trinástich kostrových pozostatkov patrilo dvanásť dospelým jedincom a jednej dieťaťu. Iba jeden skelet sa zachoval kompletne. Z toho dôvodu bol problém určovať niektoré parametre hrobov. Štyria nebožtíci ležali určite na chrbte. Z hľadiska orientácie jednoznačne prevažovalo uloženie v smere severozápad–juhovýchod. V každej vrstve bol jeden pochovaný uložený v smere juhozápad–severovýchod. Pri žiadnom z nich sa nenašli hrobové prílohy.

Vysvetlenie tohto nálezu môže súvisieť s neďalekým kláštorom klarisiek¹⁰ (obr. 4a). V čase rastúceho osmanského nebezpečenstva v roku 1526 odišli bratislavské klarisky do Trnavy. Zároveň bol v tom čase na predmestí zbúraný mestský špitál (1529), ktorého klientov presťahovali do prázdnej kláštornej budovy. Kláštor bol využívaný ako nemocnica až do roku 1541. Vtedy sa rehoľníčky – klarisky, utekajúce z Budína (1541) chceli usadiť vo svojom kláštornej dome

¹⁰ Archeologický výskum vo vnútri kostola a v jeho okolí odkryl len hroby zo 17. až 18. storočia (ATB 1991, 52). Doklady o pochovávaní v staršom období v kostole či kláštore zatiaľ nie sú známe.

Graf 1. Odkryté archeologické situácie podľa počtu parcel.

Diagramm 1. Freigelegte archäologische Situation gemäß der Parzellenanzahl.

v Bratislave. Žiadali od mesta vrátiť majetok rehole. Ich požiadavku podporil kráľ Ferdinand I. a dekrétom z 18. 2. 1544 zabezpečil návrat majetku (Kostka 1976, 14–15; Lesák 1997, 23–24, 46–50). Predpokladáme, že hromadný hrob vznikol práve v čase, keď v klariskom kláštore fungoval mestský špitál, t. j. medzi rokmi 1529 až 1541/1544.

Súpis obyvateľov Bratislavy z roku 1624 (graf 2, 3)

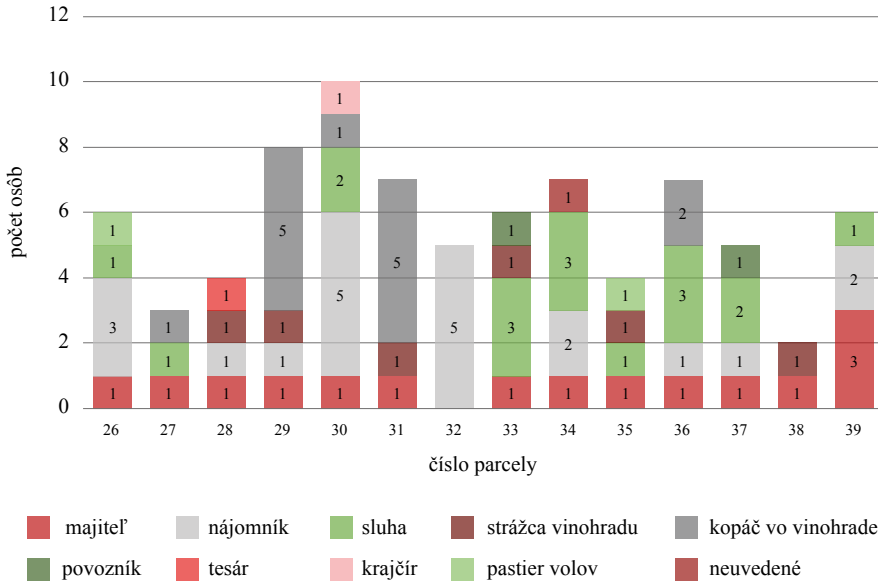
Zaujímavý archívny prameň k štruktúre obyvateľstva publikoval F. Federmayer (2003). Ide o súpis¹¹ vypracovaný pravdepodobne z vojenských dôvodov v roku 1624. Podrobne sú v ňom uvedení dospelí mužskí obyvatelia jednotlivých domov vnútorného mesta. Je potrebné upozorniť, že v ňom neboli zapísané majetky mesta ani cirkevných inštitúcií. To ovplyvnilo aj výsledky v sledovanom úseku. Neskorší podobný súpis z roku 1650 uvádza na celej Kapitulskej ulici len šesť domov. Po porovnaní údajov uvedených v súpise z roku 1624 s mapami mesta z prvej polovice 18. storočia (M. Marquart, E. Frics) autor výskumu konštatoval, že v priebehu storočia došlo vo vnútornom meste k zníženiu počtu parcel z odhadovaných 240 na 206. Bol to dôsledok veľkých prestavieb na parcelách v prvej polovici 18. storočia, kedy došlo k výstavbe či úprave viacerých palácov (Federmayer 2003, 10–11, 84).

F. Federmayer sa snažil stotožniť jednotlivé domy s topografickými údajmi, no nebolo to možné vo všetkých prípadoch.¹² Pri dome č. 23 (Ventúrska ul.) realizátor súpisu prešiel z Ventúrskej ulice ku klášturu klarisiek. Domy č. 24–27 stáli na ľavej strane ulice, oproti klariskému kostolu, dnešná Farská ulica. K zástavbe na Kapitulskej ulici a Na vršku (po Horný kúpeľ) patrili domy č. 28–33. Klariskej ulici zodpovedajú čísla 34–39 stojace na opačnej strane ulice ako kláštor klarisiek (Federmayer 2003, 74, 89).

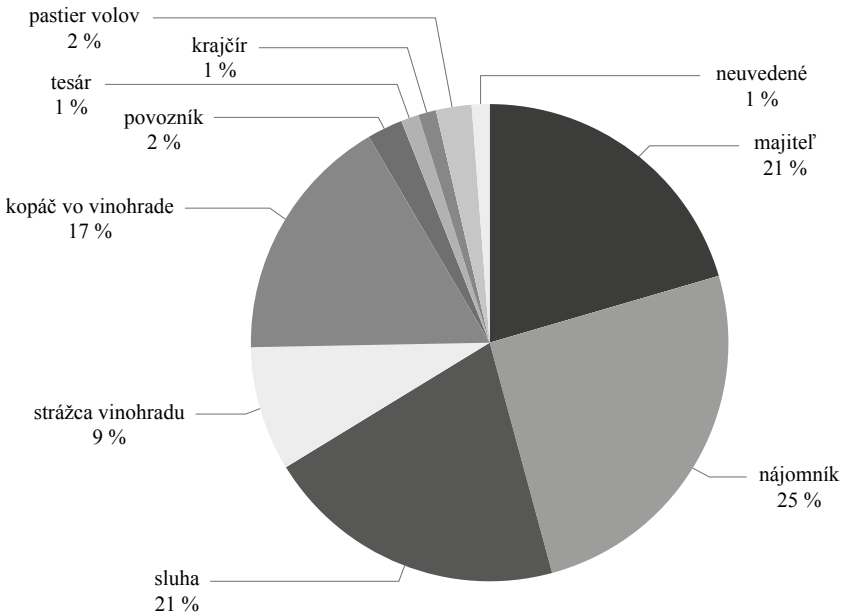
11 Pre Bratislavu vrátane vnútorného mesta sú zachované aj daňové súpisy z 15. storočia, no neboli tak podrobne spracované a analyzované aj z hľadiska topografie ako súpis z roku 1624. V našej štúdiu ho uvádzame z dôvodu, aby doplnil obraz štruktúry obyvateľstva sledovaného priestoru v 17. storočí.

12 V grafoch (2, 3) zameraných na štruktúru obyvateľstva pracujeme s údajmi, ktoré F. Federmayer stotožnil s nami sledovaným úsekom. Dáta zo súpisu sme priradili k jednotlivým parcelám len v prípade, keď sme si boli istí identifikáciou parcely.

Graf 2. Obyvatelia jednotlivých parcelí v severozápadnom rohu mesta podľa Súpisu z roku 1624. Podľa Federmayer 2003, 20–21.
 Diagramm 2. Bewohner der einzelnen Parzellen in der Nordwestecke der Stadt nach einem Verzeichnis aus dem Jahr 1624. Nach Federmayer 2003, 20–21.

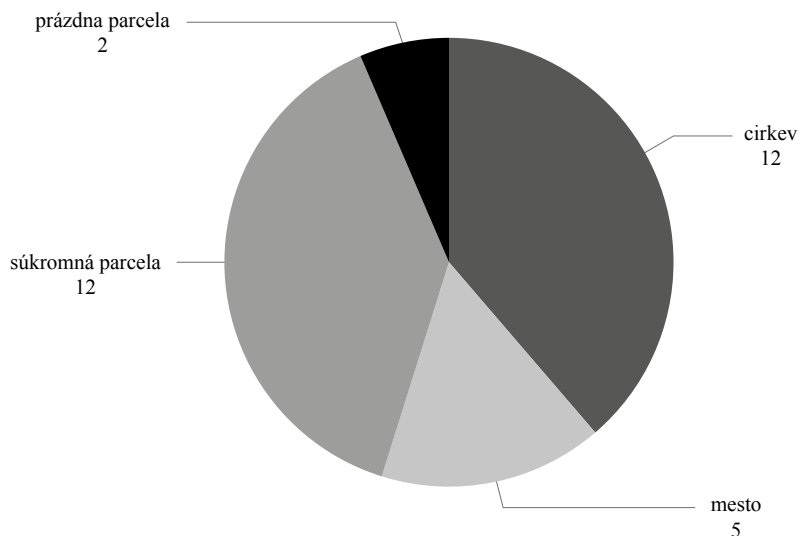
Graf 3. Štruktúra obyvateľov v severozápadnom rohu mesta podľa Súpisu z roku 1624. Podľa Federmayer 2003, 20–21.
 Diagramm 3. Bevölkerungsstruktur in der Nordwestecke der Stadt nach einem Verzeichnis aus dem Jahr 1624. Nach Federmayer 2003, 20–21.

Na sledovanom úseku je v uvedenom prameni identifikovaných štrnásť parciel. Pri trinástich bol spomenutý majiteľ. Učiteľ spravoval *schola germanica* na č. 32. Okrem č. 39, kde sú uvádzaní traja, ostatné parcely vlastnil len jeden majiteľ. Štyria z nich boli príslušníkmi šľachty, najviac (6) možno zaradiť k remeselníkom,¹³ po jednom sa spomínajú mešťan, obchodník, kúpeľník a vyššie uvedený učiteľ ako správca. V domoch bývalo okrem majiteľov aj 21 nájomníkov. Vysoký bol i počet v súpise uvádzaných sluhov (17). Ďalšiu veľkú skupinu tvorili obyvatelia venujúci sa vinohradníctvu (7 strážcov, 14 kopáčov vo vinohradoch). Ostatným povolaniam sa tunajší obyvatelia venovali málo, po jednom až dvoch sú uvádzaní povozníci, tesár, krajčír a pastieri volov. Celkovo bolo v súpise uvedených 81 mužov bývajúcich v tomto mestskom bloku.

Z predchádzajúceho rozboru vyplýva, že medzi majiteľmi domov v nami sledovanej štvrti prevažovali v prvej polovici 17. storočia hlavne remeselníci. Na druhej strane medzi obyvateľmi dominovali ľudia venujúci sa práci vo vinohradoch. Pri tejto štatistike nemôžeme zabúdať na to, že štrnásť parciel, o ktorých máme informácie zo súpisu, tvorí len cca tretinu z tých, ktorým sa venujeme v rámci našej štúdie. Odhliadnuc od tohto faktu však vinohradníctvo patrilo k prevažujúcej činnosti, ktorej sa obyvatelia Bratislavy venovali. Z vyššie uvedených archeologických zistení tiež vyplýva, že sa v teréne nenašli ani žiadne stopy po konkrétnej remeselníckej činnosti, ktorá by sa v sledovanom bloku koncentrovala.

Rozbor parciel podľa plánu M. Marquarta (1765)

Nami ohraničený priestor zahŕňa na Marquartovom pláne (obr. 1) 31 parciel. Podľa farebnosti je možné roztriediť parcely na patriace cirkevným inštitúciám (sivo-modré), mestské (červené), súkromné/zdanené (žlté) a prázdne (Šimončičová Koošová–Lesák, v tlači). Na vytýčenom území (graf 4) boli toho času majiteľmi dvanástich parciel cirkevné inštitúcie a rovnaký počet patrilo aj súkromným osobám. Mesto vlastnilo päť z tunajších pozemkov a dve parcely boli ešte prázdne.

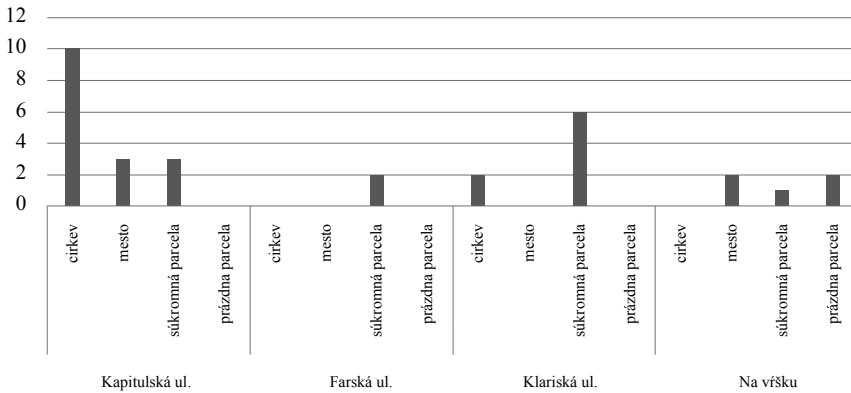
Graf 4. Majitelia parciel podľa M. Marquarta (1765) – celkové vyhodnotenie.

Diagramm 4. Parzellenbesitzer laut M. Marquart (1765) – Gesamtauswertung.

¹³ Dvaja boli pekári, dvaja klobučníci a po jednom mäsiar a zlatník.

Na Kapitulskej ulici (graf 5) jednoznačne prevažovali cirkevné pozemky (10), na Klariskej to boli zdanené parcely (6) stojace oproti kláštora. Na druhej strane je rozloha pozemku kláštora a kostola klarisiek o niečo väčšia ako celková výmera súkromných parciel na Klariskej ulici. K zástavbe Farskej ulice vieme priradiť len dva súkromné pozemky. Ulica Na vršku ešte nebola kompletne zastavaná. Dve parcely patrili mestu, jedna bola zdanená (síce je žltej farby, no legenda ju priradzuje paulínom) a dve boli toho času nezastavané – prázdne. Archeologický výskum na par. č. 422 (Na vršku 6) potvrdil mladšiu novovekú zástavbu, a to v podobe suterénu z 18.–19. storočia (Lesák–Musilová–Hoššo 1997, 124).

Graf 5. Majitelia parciel podľa M. Marquarta (1765) – vyhodnotenie podľa ulíc.

Diagramm 5. Parzellenbesitzer laut M. Marquart (1765) – Auswertung gemäß Straßen.

Záver

Cieľom nami predloženaj štúdie bolo priblížiť zmeny pri využívaní priestoru v okrajovej časti stredovekého mesta. Nesmieme zabúdať, že výsledky sú do značnej miery ovplyvnené stavom výskumu. Ten sa dotkol necelých 69 % tunajších parciel, ktoré boli skúmané v rôznej miere – od jednej statickej sondy po preskúmanie väčšiny plochy.

Územie naviazané na severnú časť Kapitulskej, Farskú, Klariskú a ulicu Na vršku stálo na konci 10. a v 11. storočí na východnom okraji väčšieho pohrebiska rozprestierajúceho sa na východnom úpätí hradného kopca. Z 12. až 13. storočia tu boli archeologicky zachytené obytné objekty rôznych typov, zasunuté hlbšie do vnútra súčasných parciel. V tom období sa mesto vymedzilo voči okoliu hradbami. Pre našu štúdiu sú dôležité dva úseky – Vtáčia bašta a na hradbách, od Vtáčej bašty na hradbách k Michalskej bráne. Z hľadiska ich obsluhy a organizácie domobrany bolo potrebné mať bezproblémový prístup k strategickým bodom, v tomto prípade Vtáčej bašte, veži na severozápadnom nároží a k baštám zachyteným na Klariskej ulici. Preto ostával priestor tesne pri hradbe nezastavaný, či formou vyústenia Prepoštskej ulice pri Vtáčej bašte, Klariskej a Baštovej ulice pri Bašte pri Hornom kúpeli, v podobe prázdnych parciel na ulici Na vršku, no i nezastavanej plochy ohraničenej z východu líniou odpadových jám zo 14.–15. storočia na nádvorí Eszterházyho paláca. K určitej úprave vedenia obrany z mestskej hradby došlo podľa všetkého v 16. až 17. storočí, kedy sa zástavba na parcelách rozšírila až k hradbovému múru.

Z publikovaného i nepublikovaného materiálu sme sa snažili vybrať objekty, ktoré by nám mohli priblížiť využitie parciel na účely jedného typu remesla alebo spresniť stredovekú

parceláciu. Nesústredil sa tu jeden druh pecí, ktorý by sme mohli spájať s niektorým špecializovaným remeslom. Chlebové pece z 12.–13. storočia pokrývali pravdepodobne spotrebu jedného majiteľa. Batéria hutníckych pecí z 15.–16. storočia sa našla na jednej parcele pod mestskou hradbou, čiže výrobky z tejto dielne pokrývali v prvom rade asi potreby mesta. Archívne zmienky o verejných studniach či archeologicky odkryté súkromné studne nám bližšie podrobnosti k parcelácii priestoru nepriniesli.

Raritným nálezom je hromadný hrob na par. č. 417 (Na vŕšku 12), ktorý vznikol pravdepodobne v čase, keď v klariskom kláštore fungoval mestský špitál, t. j. medzi rokmi 1529 až 1541/1544.

Štruktúru tunajšieho obyvateľstva nám približujú dva mladšie historické pramene. Súpis obyvateľov z roku 1624 dokladá, že majiteľmi tunajších domov boli hlavne remeselníci, no na druhej strane medzi obyvateľmi dominovali ľudia venujúci sa práci vo vinohradoch. Vinohradníctvo bolo prevažujúcou činnosťou, ktorá živila obyvateľov Bratislavy. Na pláne Bratislavy od M. Marquarta (1765) je možné vidieť, že na Kapitulskej ulici sídlili hlavne cirkevné inštitúcie, na Klariskej to boli súkromné/zdanené parcely. Dominantou priestoru bol po celé sledované obdobie kláštor a kostol klarisiek, ktorého rozloha bola o niečo väčšia ako celkový rozsah súkromných parciel na Klariskej ulici. Z toho vyplýva, že hlavná komunikácia v severozápadnom rohu mesta viedla z Kapitulskej, stáčala sa na Farskú a pokračovala na sever Klariskou ulicou. Klariská ulica bola hlavnou komunikačnou tepnou nami sledovaného bloku (k jej rozdeleniu na Farskú a Klariskú došlo neskôr). Jej severnú, ev. hornú časť poznajú pramene pod pojmom *Sauwinkel* – Svinský kút. Mohlo by ísť o priestor bližšie k hradbám, okolo Horného kúpeľa, kde bola zástavba redšia a voľný priestor pri hradbách nemusel byť reprezentatívny. Spodná časť Klariskej ulice sa nazývala Pieskovým kútom, čo potvrdzuje archeologický výskum. Príkladom boli objekty na nádvorí a v priestoroch Eszterházyho paláca, ktoré boli zahĺbené do rôznych druhov pieskového podlažia.

Pramene a literatúra

- ATB, 1991: Archeologická topografia Bratislavy (Polla, B.–Vallašek, A., edd.). Bratislava.
- BAGIN, A.–KRAJČÍ, J., 1988: Kostoly a kaplnky hlavného mesta SSR Bratislavy. Bratislava.
- BAXA, P., 1977: Archeologický výskum historického jadra Bratislavy v roku 1976, AVANS v roku 1976, 49–54.
- 1977–1979: Archeologický výskum v historickom jadre Bratislavy v roku 1977. In: Pamiatky a príroda Bratislavy, 7–16. Bratislava.
- 1983: Výskum v historickom jadre Bratislavy, AVANS v roku 1982, 47–49.
- 1984: Výskum v historickom jadre Bratislavy, AVANS v roku 1983, 37–38.
- BAXA, P.–FERUS, V., 1983: Výskum veže v severozápadnom nároží mestského opevnenia Bratislavy, AVANS v roku 1982, 49–52.
- 1985: Novoobjavená veža hradbového múru a Bratislava v druhej polovici 13. storočia. In: Pamiatky a príroda Bratislavy 9, 243–255. Bratislava.
- BODNÁROVÁ, K., 2010: Bratislavská mestská kniha Rozdeľovanie vojenskej a mestskej stráže (1568–1586), Vojenská história 1/2010, 84–88.
- FEDERMAYER, F., 2003: Rody starého Prešporka. Genealogický rozbor obyvateľstva a topografia mesta podľa súpisu z roku 1624. Bratislava.
- FERUS, V.–BAXA, P., 1988: Meštiansky dom v Bratislave v druhej polovici 13. storočia (Príspevok k typológii stredovekej meštianskej architektúry). In: Pamiatky a príroda Bratislavy 10, 120–155. Bratislava.
- 1991: Das Bürgerhaus in Bratislava in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Typisierung der mittelalterlichen bürgerlichen Architektur, AR XLIII, 285–305.
- FIALA, A.–PLACHÁ, V.–LEIXNER, A., 1969: Výskum Malého prepoštského domu na Kapitulskej ulici č. 15 v Bratislave. In: Bratislava IV, 33–56. Bratislava.

- FRICS, A. E.: Plán Bratislavy z roku 1766, Archív mesta Bratislavy, Zbierka máp a plánov, inv. č. 1022.
- HORVÁTH, V., 1990: Bratislavský topografický lexikón. Bratislava.
- HOŠŠO, J.–KOŠOVÁ, P.–KÖNIG, T., 2004: Rekonštrukcia Eszterházyho paláca. Bratislava-Kapitulská ulica č. 6–8. Nálezová správa. Archeologický výskum júl–september 2004, rkp. uložená v dokumentácii Katedry archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.
- JANKOVIČ, V., 1971: Zásady a postup rekonštrukcie miestopisu historického jadra Bratislavy v stredoveku, Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 7, 29–55.
- KATASTRÁLNA MAPA, Mapový klient ZBGIS. Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky. Dostupné z: <https://zbgis.skgeodesy.sk/mkzbgis/sk/kataster?pos=48.143866,17.105286,19>, cit. 28. 2. 2022.
- KOLNÍKOVÁ, E.–HUNKA, J., 1984: Prírastky mincí v Archeologickom ústave SAV v roku 1983, AVANS v roku 1983, 124–129.
- KOSTKA, J., 1976: Klariský kostol v Bratislave. Bratislava.
- KOVÁČ, J., 2019: Výskumná dokumentácia z archeologického výskumu: „Rekonštrukcia meštianskeho domu – Katolícke noviny – redakcia, Kapitulská ul. 5, Bratislava“ (Bratislava – k. ú. Staré Mesto, parcela č. 365), rkp. uložená v dokumentácii MÚOP, inv. č. V 1748.
- 2020: Výskumná dokumentácia z archeologického výskumu: „Rekonštrukcia meštianskeho domu – Kapitulská 1 – Albrechtov dom – Bratislava – k. ú. Staré Mesto, parcela č. 367“, rkp. uložená v dokumentácii MÚOP, inv. č. V 1769.
- KUCHARÍK, J., 2014: Vybrané obdobia protitureckej obrany Bratislavy s dôrazom na mestské opevnenie, Vojská história 4/2014, 6–28.
- LESÁK, B., 1997: Nálezová správa priebehu záchranného archeologického výskumu MPR Bratislava – ulica Na vršku, par. č. 417, rkp. uložená v dokumentácii MÚOP, inv. č. V 1428, V 1384.
- 2012: Osídlenie bratislavského podhradia v 9. až 10. storočí. In: Dejiny Bratislavy I. (Šedivý, J.–Štefanovičová, T., edd.), 327–332. Bratislava.
- 2012a: Osídlenie bratislavského podhradia od 11. do prvej polovice 13. storočia. In: Dejiny Bratislavy I. (Šedivý, J.–Štefanovičová, T., edd.), 397–413. Bratislava.
- LESÁK, B.–HOŠŠO, J., 1995: Záchranné výskumy v historickom jadre Bratislavy, AVANS v roku 1993, 91–92.
- LESÁK, B.–MINÁRIKOVÁ, M., 1993: Záchranné výskumy v Štátnej mestskej pamiatkovej rezervácii Bratislava, AVANS v roku 1992, 80–81.
- LESÁK, B.–MUSILOVÁ, M.–HOŠŠO, J., 1996: Výskumy v Štátnej mestskej pamiatkovej rezervácii Bratislava, AVANS v roku 1994, 121–124.
- 1997: Archeologické výskumy v historickom jadre Bratislavy, AVANS v roku 1995, 124–128.
- LESÁK, B.–RESUTÍK, B., 2000: Archeologické výskumy a nálezy v historickom jadre Bratislavy, AVANS v roku 1999, 65–79.
- MARQUART, M.: Plán Bratislavy z roku 1765, Archív mesta Bratislavy, Zbierka máp a plánov, inv. č. 1021.
- MERIAN, M.: Bratislava (1630–1650), Slovenská národná galéria, inv. č. G7540. Dostupné z: https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.G_7540, cit. 30. 3. 2022.
- MUSILOVÁ, M., 2012: Bratislavské pohrebiská od konca 10. do prvej polovice 13. storočia. In: Dejiny Bratislavy I. (Šedivý, J.–Štefanovičová, T., edd.), 414–421. Bratislava.
- MUSILOVÁ, M.–LESÁK, B.–RESUTÍK, B., 2003: Prezentácia archeologických pamiatok v mestskom prostredí na príklade Bratislavy, Monumentorum tutela 14, 165–178.
- NEZVALOVÁ, L., 2013: Bratislava, Kapitulská ul. č. 6–8 – mladšie vrcholnostredoveké osídlenie. Diplomová práca, rkp. uložená v archíve Katedry archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.
- 2016: Osídlenie Kapitulskej ulice č. 6–8 v Bratislave v neskorom stredoveku a na začiatku novoveku – analýza náleзов s dôrazom na keramické nádoby, ŠZ 59, 75–94.
- PIFFL, A., 1965: Nález stredovekej hrnčiarkej pece na Primaciálnom námestí v Bratislave. In: Bratislava I, 63–90. Bratislava.
- POLLA, B., 1972: Archeologický výskum v Bratislave na trase mosta v r. 1967–1970, AR XXIV, 140–147.
- 1979: Bratislava. Západné suburbium. Bratislava.

- PRAMENE VII, 2005: Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII – Turci v Uhorsku. Bratislava.
- REPKA, D., 2010: Staršia fáza vrcholnostredovekého osídlenia na Kapitulskej ulici, poloha nádvorie Eszterházyho paláca v Bratislave a jeho zaradenie do rámca sídelného obrazu západnej časti historického jadra mesta. Diplomová práca, rkp. uložená v archíve Katedry archeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.
- 2016: Vrcholnostredoveké osídlenie na Kapitulskej ulici, poloha nádvorie Eszterházyho paláca v Bratislave, *Musaica archaeologica* 2, 147–176.
- SABADOŠOVÁ, E., 2004: Bratislava–Kapitulská ul. č. 1. Objekt bývalej kanónie. Architektonicko-historický výskum, rkp. uložená v dokumentácii autora.
- ŠÁŠKY, L., 1997: Pamiatky Bratislavy (Učebné texty pre vlastivedných sprievodcov po Bratislave II). Bratislava.
- ŠEDIVÝ, J., 2012: Spoločenská štruktúra obyvateľstva Bratislavy a jej okolia v 10. až 12. storočí. In: *Dejiny Bratislavy I.* (Šedivý, J.–Štefanovičová, T., edd.), 374–392. Bratislava.
- ŠIMONČIČOVÁ KOOŠOVÁ, P., 2008: Príspevok k archeologickému výskumu na nádvorí Eszterházyho paláca na Kapitulskej ulici v Bratislave – Ein Beitrag zur archäologischen Grabung im Hof von Palais Eszterházy in der Kapitelgasse (Kapitulská ulica) in Bratislava, *AH* 33, 157–165.
- ŠIMONČIČOVÁ KOOŠOVÁ, P.–† LESÁK, B., v tlači: „Systematický“ archeologický výskum stredovekého mesta na príklade Bratislavy – „Systematische“ archäologische Ergrabung einer mittelalterlichen Stadt am Beispiel Bratislavas, *AH* 48, v tlači.
- ŠPIESZ, A., 2008: Bratislava v stredoveku. Bratislava.
- ŠTEFANOVIČOVÁ, T. a kol., 2004: Dóm sv. Martina V Bratislave. Archeologický výskum 2002–2003. Bratislava.
- ZVAROVÁ, Z.–MATEJKA, M., 2019: Stavebný vývoj západného úseku mestského opevnenia Bratislavy. In: *Fortifikačné systémy na území Bratislavy od praveku po 2. svetovú vojnu* (Šimončičová Koošová, P.–Gondová, A., edd.), 63–85. Bratislava.

Zusammenfassung

Sand- und Schweinewinkel. Ein Beitrag zu Veränderungen der Raumfunktion und der Stadtparzellierung in der nordwestlichen Ecke des mittelalterlichen Pressburg (Bratislava)

Die nordwestliche Ecke des mittelalterlichen Bratislava wurde durch die Parzellen in der Kapitulská-Straße nördlich der Prepoštská-Straße, die der gesamten Farská-Straße, der Klariská-Straße und die der Straße Na vřšku abgegrenzt. Der von uns untersuchte Bereich wird im Norden und Westen von der Stadtmauer begrenzt. Ziel der hier vorgelegten Studie war es, Veränderungen in der Raumnutzung in einem Randgebiet der mittelalterlichen Stadt zu beleuchten. Unsere Schlussfolgerungen wurden von dem Stand der archäologischen Grabungen beeinflusst, die nicht ganze 69 % der dortigen Parzellen betrafen und in unterschiedlichem Ausmaß durchgeführt wurden, angefangen von einer statischen Sondiergrabung bis hin zur Untersuchung der meisten Parzellenflächen.

Das analysierte Gebiet befand sich Ende des 10. und im 11. Jahrhundert am östlichen Rand eines größeren Gräberfeldes, das sich über den östlichen Fuß des Burghügels erstreckte. Zu den frühmittelalterlichen Gräbern kamen im 12. und 13. Jahrhundert unterschiedliche Wohnobjekttypen hinzu, die tiefer in die heutigen Parzellen hineinreichten. Ende des 13. Jahrhunderts wurde die Stadtbefestigung errichtet, die den ehemaligen Kern der mittelalterlichen Vorstadtbesiedelung in der Kapitulská-Straße an den Stadtrand verlagerte. Aus Sicht der Bedienung der Stadtmauern und der Organisation der Bürgerwehr war es notwendig, den Zugang zu den strategischen Punkten zu sichern, d. h. zum Vogelturm, zu dem Turm an der Nordwestecke und zu den an der Klariská-Straße erfassten Basteien. Der Bereich direkt an der Stadtmauer blieb unbebaut. Zum Vogelturm führte die Prepoštská-Straße, die Klariská-Straße endete an der Bastei am Oberen

Bad. In der Straße Na vřšku existierten bis Mitte des 18. Jahrhunderts zwei freie Parzellen. Gemäß der Linie der Abfallgruben aus dem 14.–15. Jahrhundert nehmen wir an, dass im Hof des Palais Esterházy (Kapitulská-Str. 6–8) bis ins 16. Jahrhundert eine Wallgasse existierte. Danach wurde die Bebauung der Parzellen bis zur Stadtmauer erweitert, wodurch es zu einer gewissen Änderung in der Verteidigungsführung von der Stadtmauer gekommen sein muss.

Anhand einer Analyse der veröffentlichten und nicht veröffentlichten Objekte wollten wir die jeweilige Nutzung der einzelnen Parzellen erfassen. Die archäologisch freigelegten Öfen bildeten keine zusammenhängende Gruppe, die mit einem speziellen Handwerk in Verbindung gebracht werden könnten. Backöfen für Brot (12.–13. Jahrhundert) deckten wohl jeweils nur den Bedarf für einen einzigen Besitzer. Eine Batterie Hüttenöfen (15.–16. Jahrhundert) wurde am Nordwestturm der Befestigung auf Parzelle Nr. 431 entdeckt. Sie wurden wahrscheinlich auf einem städtischen Grundstück errichtet, da die Erzeugnisse aus dieser Werkstatt den Hauptbedarf der Stadt deckten. Weder Archivaufzeichnungen über öffentliche Brunnen, noch ein archäologisch freigelegter Brunnen ermöglichten eine Präzisierung der mittelalterlichen Parzellierung. Ebenso wenig wurde eine Konzentration eines einzigen Handwerktyps in dem beobachteten Gebiet von den archäologischen Quellen bestätigt.

Ein interessanter Fund war das Massengrab auf Parzelle Nr. 417 (Straße Na vřšku 12). Es entstand außerhalb des regulären Friedhofs zu einer Zeit, in der das städtische Spital im Klarissenkloster in Betrieb war, d.h. im Zeitraum zwischen 1529 und 1541/1544.

Die Struktur der dortigen Bevölkerung haben uns zwei jüngere historische Quellen näher gebracht. Gemäß einem Einwohnerverzeichnis aus dem Jahr 1624 handelte es sich bei den Besitzern der dortigen Häuser hauptsächlich um Handwerker, andererseits dominierten unter den Einwohnern solche, die einer Arbeit in den Weinbergen nachgingen. Der Weinbau war in Bratislava an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit die dominierende Einnahmequelle. Auf einem von Michael Marquart erstellten Stadtplan von Bratislava (1765) sind die meisten Parzellen in der Kapitulská-Straße grau-blau gekennzeichnet, d.h. sie befanden sich im Besitz von kirchlichen Institutionen. In der Klariská-Straße dominieren gelbe Parzellen, die Privatpersonen gehörten und eventuell als versteuerte Parzellen angesehen werden können.

Die Dominante des beobachteten Gebietes waren das Klarissenkloster und die Klarissenkirche. Die Ausdehnung dieses Komplexes war etwas größer als die Gesamtfläche der Privatparzellen in der Klariská-Straße. Gerade zu ihm führte die Hauptstraße, die sich von der Kapitulská-Straße bis zur Farská-Straße zog und nach Norden zur Klariská-Straße weiterführte. Die Klariská-Straße kann als Hauptverkehrsader dieses Blocks betrachtet werden, zu ihrer Aufteilung in die Farská- und Klariská-Straße ist es erst später gekommen.

Mgr. Petra **Šimončíčová Koošová**, PhD., Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave, Uršulínska 9, 811 01 Bratislava, Slovenská republika, amos@post.cz

† PhDr. Branislav **Lesák**, Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave, Uršulínska 9, 811 01 Bratislava, Slovenská republika

Mgr. Jozef **Kováč**, Mestský ústav ochrany pamiatok v Bratislave, Uršulínska 9, 811 01 Bratislava, Slovenská republika, kovac@muop.eu

To do dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.

